

Perspectiefnota 2026

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
2. Relatie algemene beschouwingen met perspectiefnota	4
3. Uitgangspunten	5
4. Ontwikkelingen.....	8
5. Financieel meerjarenperspectief	23
Bijlage 1 Reserves en voorzieningen	31

1. Inleiding

Ieder jaar vindt bij de perspectiefnota een integrale afweging plaats van nieuw beleid. Bij de Perspectiefnota 2026 vindt in afwijking van de financiële verordening de besluitvorming over de aanmeldingen, de daarbij behorende integrale afweging en de financiële verwerking plaats bij de Programmabegroting 2026. Tegelijkertijd worden de boogde te honoreren en niet te honoreren aanmeldingen gepresenteerd aan de hand van het addendum bij de Perspectiefnota 2026.

Middelen rijk

Ten tijde van het opstellen van deze perspectiefnota heeft het rijk de Voorjaarsnota 2025 gepubliceerd. Hierin zijn voor gemeenten onder andere extra middelen opgenomen voor de gedeeltelijke demping van het ravijnjaar en voor de hogere kosten van jeugdzorg. Deze voorjaarsnota heeft aanzienlijke gevolgen voor de hoogte van de middelen van de gemeenten. Over de exacte financiële gevolgen voor onze gemeente worden we geïnformeerd via de meicirculaire 2025. De publicatie van de meicirculaire verwachten we uiterlijk 31 mei 2025. In deze perspectiefnota hebben wij daarom geen rekening kunnen houden met de financiële gevolgen van deze circulaire.

Perspectiefnota 2026

De meicirculaire zal door de doorrekening van de Voorjaarsnota een enorme impact hebben op ons financieel perspectief. Om een integrale afweging van nieuw beleid te kunnen maken op basis van een actueel financieel beeld hebben wij de afweging van de aanmeldingen verplaatst van de Perspectiefnota 2026 naar de begroting 2026. Dit betekent dat het moment van besluitvorming verschuift, maar niet het jaar van ingang van de nieuwe aanmeldingen. Hierdoor zijn in deze perspectiefnota de nieuwe investeringen en de aanmeldingen niet meegenomen en dus niet in het financieel meerjarenperspectief verwerkt. Bij de begroting 2026 vindt nu het besluit over de besteding van de financiële middelen plaats op basis van een actueel financieel perspectief.

Indeling en opbouw perspectiefnota 2026

Eerst beschrijven we de koppeling met de Algemene Beschouwingen en de ontwikkelingen, die de komende tijd op ons afkomen. Vervolgens geven we de opbouw van het financieel perspectief weer. Hierbij komen de uitgangspunten en de opbouw en ontwikkeling van het financieel perspectief aan de orde. Tot slot schenken we aandacht aan de reservepositie en de liquiditeitenplanning.

Addendum bij de Perspectiefnota 2026

Bij deze perspectiefnota is een addendum bijgevoegd. Dit addendum bij de Perspectiefnota 2026 bevat een overzicht van de beoogde te honoreren en beoogde niet te honoreren aanmeldingen voor 2026 en verdere jaren. Het addendum is ter kennisname aangeboden aan de raad.

Planning van het financiële proces

De uitreiking van de stukken is gepland op 7 mei. Daarna volgt het Petear op 25 juni. Hierin wordt de Perspectiefnota 2026 besproken. De besluitvorming over de Perspectiefnota 2026 vindt plaats in de raadsvergadering van 9 juli 2025.

2. Relatie algemene beschouwingen met perspectiefnota

In de raadsvergadering van 22 januari 2025 hebben de Algemene beschouwingen plaatsgevonden. In dit hoofdstuk wordt op hoofdlijnen aangegeven hoe de tijdens de algemene beschouwingen benoemde aandachtspunten zijn meegenomen in de Perspectiefnota 2026.

Bij de algemene beschouwingen kwamen verschillende thema's naar voren. Dit betreft onder andere het thema woningtekort. In de Perspectiefnota 2026 speelt de aanmelding betreffende het gebied Lemmer Waterfront hier op in. Er wordt in deze perspectiefnota een aanmelding meegenomen om te onderzoeken hoe dit gebied kan bijdragen aan onder andere de invulling van de woningbehoefte. Daarnaast komt er in het najaar 2025 een stakeholdersdag.

Ook kwam het thema fietspaden meermaals aan de orde. De aanmelding betreffende de doorfietsroute Joure-Sneek speelt hier op in.

Een ander veelvuldig genoemd onderwerp was de voortgang en afronding van de grote projecten. In het tweede kwartaal 2025 wordt het voorstel voor de locatiekeuze van Brûsplak aan de raad voorgelegd. Voor de huisvesting verenigingen Balk verwachten wij voor de zomer de raad een locatieonderzoek voor te leggen zodat een keuze kan worden gemaakt. Daarna kan opdrachtformulering en gunning plaatsvinden.

Ook is aandacht gevraagd voor het helpen van verenigingen. Dit kan niet via de leges. In deze perspectiefnota wordt in dit kader wel tegemoet gekomen aan de verenigingen via een aanmelding betreffende de huurtarieven binnensportaccommodaties.

Ook het Friese taalbeleid was een aandachtspunt. Het nieuwe Friese taalbeleid is inmiddels door de raad vastgesteld. We verwijzen hiervoor naar de aanmelding Fries Taalbeleid.

Verder hebben verschillende fracties hun zorgen geuit over gewasbeschermingsmiddelen. Er komt hier een raadsvoorstel over in 2e kwartaal 2025.

Het evenementenbeleid kwam in de algemene beschouwingen diverse malen aan de orde. Er wordt op gekoerst de raad eind 2025 het nieuwe beleid voor te leggen ter besluitvorming.

Wij zijn bezig met een onderzoek naar de systematiek van de toeristenbelasting. Dit onderwerp is ook aan de orde gesteld bij de algemene beschouwingen.

Tijdens de algemene beschouwingen is gevraagd een verhoging van de forensenbelasting mee te nemen bij de Perspectiefnota 2026. De indexering voor 2026 en volgende jaren is meegenomen. Een verdere verhoging van de forensenbelasting is niet meegenomen in deze perspectiefnota gezien de verhouding tot de tarieven van de buurgemeenten.

Tot slot kwam de wens voor biodiversiteit naar voren. Vorig jaar is de groenvisie vastgesteld, waarin veel aandacht is voor biodiversiteit.

3. Uitgangspunten

In dit hoofdstuk leest u de uitgangspunten die we gehanteerd hebben voor het opstellen van deze perspectiefnota.

3.1 Financieel meerjarenperspectief

Uitgangspunt voor deze perspectiefnota is het in de programmabegroting 2025 gepresenteerde financiële meerjarenperspectief. Vervolgens hebben we dit meerjarenperspectief geactualiseerd. De financiële effecten van de septembercirculaire 2024 en de decembercirculaire 2024, de verhoging OZB en forensenbelasting gebaseerd op de inflatie en loonkostenontwikkeling en de vrijval kapitaallasten hebben we verwerkt in dit meerjarenperspectief.

De Voorjaarsnota 2025 is op 18 april aan de Tweede kamer aangeboden. Deze geeft een vooruitblik op de rijksbegroting van de komende jaren. Hierin zijn voor gemeenten onder andere extra middelen opgenomen voor de gedeeltelijke demping van het ravijnjaar en voor de hogere kosten van jeugdzorg. De financiële consequenties van de Voorjaarsnota nemen we in de begroting 2026 mee.

Bij deze perspectiefnota zijn de verwachte voordelen uit de Regiodeal Zuidwest Friesland, die bij de Perspectiefnota 2025 zijn meegenomen, teruggedraaid. Verder hebben we conform de begroting 2025 de inzet van 10% vrij aanwendbare reserve meegenomen als structurele dekking. Tot slot staat er nog een niet ingevulde bezuinigingstaakstelling uit de begroting 2025.

3.2 Algemene Uitkering

In het meerjarenperspectief hebben we de septembercirculaire 2024 en decembercirculaire 2024 verwerkt. Over de effecten van deze circulaires heeft u in 2024 en 2025 begrotingswijzigingen vastgesteld bij de separaat genomen raadsbesluiten.

Ontwikkeling zorgkosten

We zien al jarenlang een forse stijging in de kosten voor jeugdzorg. In de Voorjaarsnota van het rijk zijn incidentele en structurele middelen opgenomen ter gedeeltelijke compensatie van deze stijgende kosten. Dit is een oplossing voor de korte termijn maar voor de lange termijn biedt dit nog geen garantie.

Ravijnjaar

Het kabinet kort het gemeentefonds vanaf 2026 fors. In de Voorjaarsnota van het rijk zijn voor gemeenten onder andere extra middelen opgenomen voor de gedeeltelijke demping van het ravijnjaar.

Specifieke uitkeringen

In het hoofdlijnenakkoord is opgenomen dat specifieke uitkeringen worden overgeheveld naar het Gemeentefonds met een budgetkorting van 10%. In onze gemeente hebben we te maken met ruim 25 specifieke uitkeringen voor verschillende beleidsterreinen. Het is nog niet duidelijk welke specifieke uitkeringen het gaat betreffen en hoe dit wordt uitgewerkt.

De financiële vertaling van de Voorjaarsnota rijk wordt verwerkt in de meicirculaire 2025. De financiële gevolgen hiervan worden meegenomen bij de begroting 2026.

3.3 Structureel, eenmalig en reserves

Structurele gelden kenmerken zich in de presentatie doordat zij vanaf het startjaar in elke jaarschijf zijn opgenomen. Lasten of baten die zich beperken tot één- of een beperkt aantal jaren nemen we alleen mee in de desbetreffende jaarschijven. Eenmalige budgetten brengen we ten laste van de Vrije Algemene

Reserve om vervolgens, conform de Nota Reserves en Voorzieningen, deze mutaties op te nemen in de Reserve Onderhanden Werk (OHW).

In de financiële verordening en de Nota reserves en voorzieningen zijn de uitgangspunten vastgelegd voor het vormen en besteden van (bestemmings)reserves en voorzieningen.

3.4 Aanmeldingen

In deze perspectiefnota hebben wij geen rekening kunnen houden met de gevolgen van de meicirculaire. Deze zal door de doorrekening van de Voorjaarsnota 2025 een enorme impact hebben op ons financieel perspectief. Daarom is de integrale afweging van de aanmeldingen verplaatst van de Perspectiefnota 2026 naar de begroting 2026. Bij de begroting kan dan besluit over de besteding van de financiële middelen plaatsvinden op basis van een actueel financieel perspectief.

In deze perspectiefnota 2026 zijn de beoogde te honoreren aanmeldingen en de beoogde niet te honoreren aanmeldingen niet opgenomen. Deze worden afzonderlijk gepresenteerd in het addendum bij de Perspectiefnota 2026. Zodoende kunnen de beoogde te honoreren aanmeldingen en de beoogde niet te honoreren aanmeldingen worden besproken in de raad. De financiële verwerking hiervan vindt plaats bij de begroting 2026.

3.5 BTW en rente

In de financiële perspectieven laten we de btw, voor zover verrekenbaar met de belastingdienst, buiten beschouwing. Met ingang van 1 januari 2016 hebben overheidslichamen te maken met de Wet modernisering Vennootschapsbelastingplicht Overheidsondernemingen. Dit betekent dat de gemeente vennootschapsbelastingplichtig is over de winstgevende ondernemingsactiviteiten. Dit betreft de bouwgrondexploitatie.

Rente

Rentepercentage nieuwe investeringen

Voor nieuwe investeringen, waarmee in de liquiditeitenplanning nog geen rekening is gehouden, dient nieuw geld aangetrokken te worden. De marktrente bedraagt op het moment van de Perspectiefnota 2026 3,38% (10 jaar Fixe BNG). Gelet op de onzekerheid in de markt is het gerechtvaardigd hier een risico-opslag bij te tellen. In deze perspectiefnota houden we daarom conform vorig jaar rekening met een rentepercentage van 4% voor nieuwe investeringen.

Rentepercentage grondexploitatie

Op grond van de BBV-voorschriften rekenen we de omslagrente toe aan gronden in exploitatie. Voor 2026 rekenen we met een omslagrente van 2%.

3.6 Afschrijvingstermijnen

In het jaar van de investering starten we met het afschrijven van investeringen economisch nut en maatschappelijk nut (in het aanvangsjaar nemen we 50% in plaats van de volledige kapitaallasten mee). Conform de BBV voorschriften schrijven we af op investeringen met economisch nut en maatschappelijk nut.

3.7 Lastenontwikkeling

Algemene dekkingsmiddelen

De onroerendezaakbelastingen (OZB), forensenbelasting en toeristenbelasting zijn algemene dekkingsmiddelen. De verhoging OZB en forensenbelasting is gebaseerd op de inflatie en de loonontwikkeling. De procentuele verhogingen zijn derhalve 3,2 % in 2026, 3,70% in 2027 en 3,25% in 2028 en 2029. In het laatste kwartaal van 2025 ontvangt u de voorstellen voor de tarieven 2026. De tarieven voor de toeristenbelasting zijn bij de Perspectiefnota 2025 verhoogd naar € 2,00, waarbij is afgesproken dat dit tarief geldt voor de periode 2025 t/m 2027. Voor 2026 vindt hierop dus geen indexering plaats.

Specifieke dekkingsmiddelen

Het rioolrecht en de afvalstoffenheffing zijn specifieke dekkingsmiddelen. Uitgangspunt is dat we hiervoor kostendekkende tarieven hanteren. Dit betekent dat we als algemeen beleidsuitgangspunt hanteren dat we geen kosten voor riolering en afvalinzameling ten laste van de algemene middelen brengen (veegkosten is bijv. een uitzondering hierop).

4. Ontwikkelingen

4.1 Formatievraagstukken

HR middelen voor een toekomstbestendige organisatie

Achtergrond en analyse

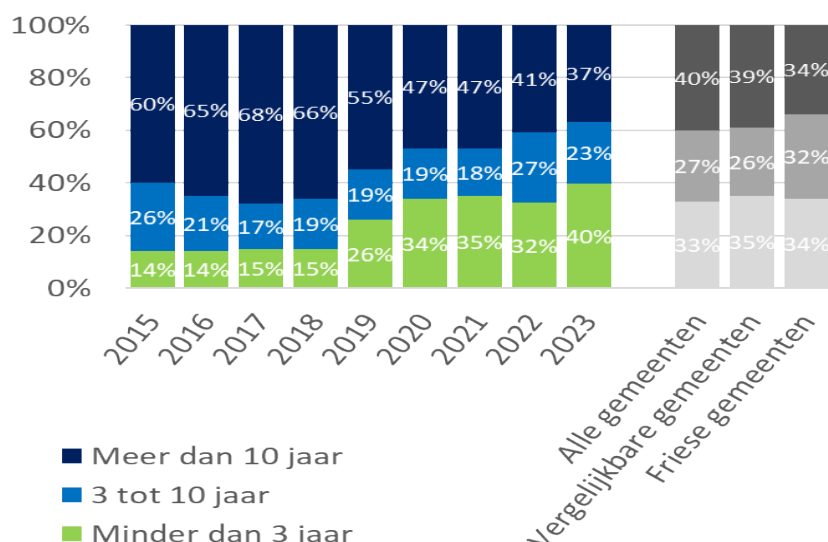
De formatie van de gemeente is vanaf 2018 gegroeid met ruim 150 fte naar plus minus 550 fte (ruim 600 medewerkers in loondienst exclusief externe en seizoen krachten). Langere tijd is de overhead, waaronder HR, niet meegegroeid. De formatie voor HR advies (inclusief werving, selectie, strategie en beleid) is in vergelijking met vergelijkbare gemeenten aan de lage kant. Dit betekent concreet dat wij alleen de basistaken kunnen invullen op dit moment en onvoldoende kunnen inzetten op overstijgende vraagstukken of in kunnen spelen op landelijke trends.

Overzicht HR functies tov aantal andere Friese gemeenten

	DFM 600 mw	Waadhoeke 400 mw	Heerenveen +/- 550 mw	SWF 1100 mw	Weststellingwerf 360 mw (ondersteuning werkt vo OWO: 948 mw)
Werving en selectie	1,00 fte	n.v.t.	Niet bekend	Niet bekend	n.v.t.
HR- adviseurs	2,61 fte	3,00 fte	Niet bekend	Niet bekend	2,56 fte
Strategisch/beleid	0,89 fte	2,90 fte	Niet bekend	Niet bekend	1,00 fte
Totaal HR advies	4,50 fte	5,90 fte	Niet bekend	16,17 fte	3,56 fte
Totaal HR, incl. PSA	7,78 fte	8,80 fte	12,39 fte	23,94 fte	11,28 fte

Nieuwe trend die doorzet: hogere uitstroom na kort dienstverband

De landelijke trend is dat de gemiddelde lengte van een dienstverband daalt: medewerkers wisselen in hun loopbaan vaker van werkgever. Dit is ook het geval bij DFM. Deze daling van het gemiddeld aantal dienstjaren is ook goed zichtbaar in de grafiek hieronder. Dit betekent dat we minder goed in staat zijn om nieuwe medewerkers te binden en behouden. De trend van een hogere doorloop van personeel vraagt extra en andere inspanningen van HR.

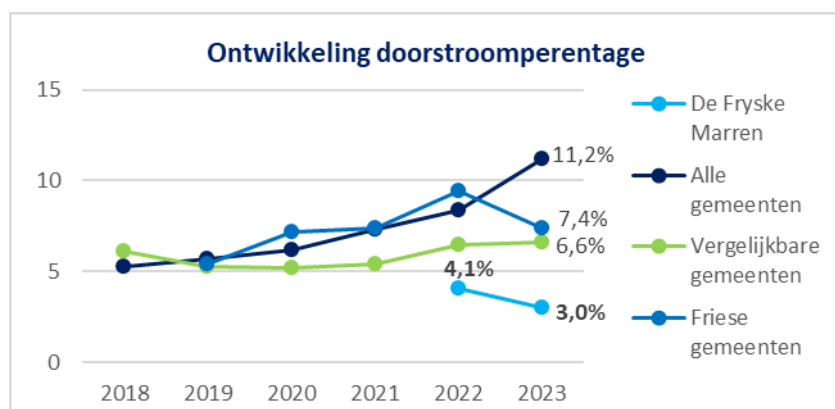

Figuur 1: Uitstroom per dienstverband

Andere opvallende zaken: vergrijzing, doorstroom staat stil en onvoldoende opleidingsbudget

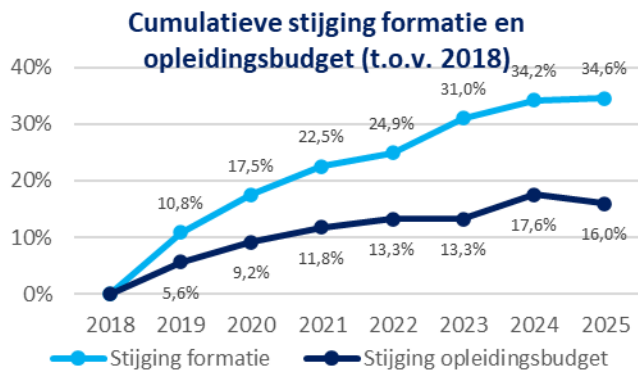
Er stromen relatief veel medewerkers uit, de komende vijf jaar 81 medewerkers (vanwege bereiken AOW-gerechtigde leeftijd); we hebben het dan over 13,3 % van het totaal.

De doorstroom van collega's binnen de organisatie is laag, zo'n 3%. Dit percentage verhogen vraagt aandacht en inspanningen van HR. In combinatie met voorgaande trend, hogere uitstroom na een kort(er) dienstverband en lage doorstroom binnen onze organisatie betekent dit een grote uitdaging voor de organisatie.

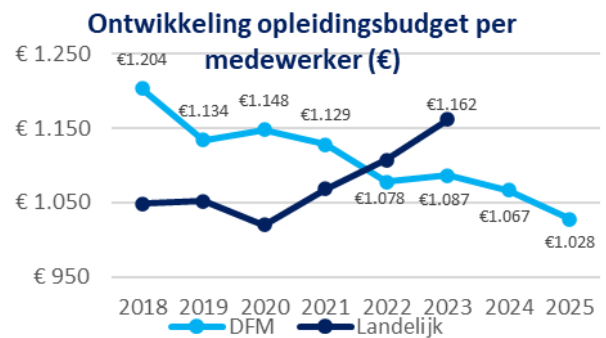

Figuur 2: Doorstroompercentage

Opvallend is daarnaast dat het opleidingsbudget in onze organisatie niet mee stijgt met de formatie, wij duiken daarnaast ruim onder het landelijke gemiddelde. Zie figuur 3 en 4.

Figuur 3: Cumulatieve stijging formatie en opleidingsbudget

Figuur 4: Opleidingsbudget per medewerker

Gezien de relatief grote uitvoeringsorganisatie investeren wij fors in veiligheidsopleidingen wat een substantieel deel van het opleidingsbudget opsoupeert. Dit leidt tot een lager vrij beschikbaar opleidingsbudget. Aandacht en ruimte voor ontwikkeling is een groeiende belangrijke secundaire arbeidsvoorwaarde die een positieve bijdrage levert aan het zijn van een aantrekkelijke werkgever. Gezien de huidige formatie binnen HR is er geen ruimte om hier op in te zetten.

Gelet op achtergrond, voorgaande geschetste ontwikkelingen en uitdagingen die op ons af komen in combinatie met de snellere doorloop van personeel in een alsmaar krappere arbeidsmarkt is het nodig om te investeren in HR middelen voor een toekomstbestendig organisatie. Hiervoor verwijzen wij naar de aanmeldingen 36. Uitbreiding HR, 37. Budget werving en selectie en 39. Budget leren en ontwikkelen in het addendum bij de Perspectiefnota 2026.

Sneller inspelen op veranderingen

De wereld verandert snel, en als gemeente moeten we daarop inspelen. Vergrijzing binnen DFM, arbeidsmarktkrapte, steeds snellere uitstroom na een kort dienstverband, weinig doorstroom en opleidingsbudget dat niet meegroeit met de formatie. De krappe arbeidsmarkt zet onze uitvoeringskracht extra onder druk, wat vraagt om investeren in ontwikkeling van medewerkers en het aantrekken en behouden van talent. We moeten sneller inspelen op de trends die zich voordoen op HR gebied om efficiënt te blijven werken. Onze organisatie moet daarom innovatief zijn en in staat om integrale oplossingen te bieden. Dit vraagt om investeringen om HR toekomstbestendig te maken. Het uitgangspunt daarbij is voortdurende ontwikkeling en verbetering om aantrekkelijk te blijven als werkgever. Het ontwikkelen en investeren in de vaardigheden van onze mensen is onontbeerlijk.

Om HR goed te equiperen naar de toekomst is het nodig om in te spelen op de trends die zich voordoen zoals uitstroom na een kort dienstverband, in te zetten op meer doorstroom van medewerkers binnen onze eigen organisatie en het ontwikkelen, opleiden van medewerkers t.b.v. van de doorstroom en interventies gericht op vitaliteit. Op dit moment is er niet voldoende budget en capaciteit binnen de organisatie/HR om deze vraagstukken adequaat op te pakken. Vergelijkbare gemeentelijke organisaties van vergelijkbare grootte hebben al ingespeeld op de trends en ontwikkelingen en een of meerdere opdrachten/ specialisten die zich hiermee bezig houden. Met een drietal aanmeldingen bij deze perspectiefnota willen we in 2026 en 2027 inzetten op de uitstroom die op ons af komt door vergrijzing en de landelijke trend dat medewerkers na een kort dienstverband uitstromen. Ook willen we inzetten op de doorstroom binnen onze organisatie in de toch al krappe arbeidsmarkt. Tot slot willen we inzetten op leren en ontwikkelen van onze medewerkers door opleiden en het opleidingsbudget efficiënter inrichten.

4.2 Toekomstvisie De Fryske Marren: een gemeente van mogelijkheden

We wonen en werken hier in een gebied met vele mogelijkheden. Het is een gemeente waar je volop de ruimte hebt en krijgt, letterlijk en figuurlijk. Om te ondernemen, te wonen en om je te vermaken. We hebben oog voor de mensen om ons heen. We vinden dat in De Fryske Marren iedereen mee moet kunnen doen. Wat betekent dat nu voor de lange(re) termijn? Wat voor gemeente wil De Fryske Marren zijn? Voor de inwoners van nu, maar ook van de toekomst.

In juni 2022 heeft de gemeenteraad de meerjarenvisie Brede Welvaart voor De Fryske Marren, visie tot voorbij 2030 vastgesteld. Dit kader helpt ons om te focussen op het hoofddoel van onze gemeente: een veilige en stimulerende leefomgeving creëren voor onze inwoners, bedrijven, maatschappelijke organisaties en het verenigingsleven. We zijn ons er goed van bewust dat onze gemeente niet op zichzelf staat. We maken deel uit van een breder maatschappelijk speelveld, waarin veel partijen invloed hebben op ons beleid en de publieke discussie daarover. Om die reden sluit de visie aan bij belangrijke (inter)nationale ontwikkelingen. Tot 2030 gelden zeventien ontwikkelingsdoelen voor alle 193 leden van de Verenigde Naties. De duurzaamheidsdoelen zijn in Nederland uitgewerkt in het concept Brede Welvaart.

Sinds 2023 zijn de SDG's een vast onderdeel geworden van hoe we ons beleid vormgeven. Een eerste stap was het opnemen van de SDG's in onze beleidsdocumenten en de P&C-cyclus. In 2024 hebben we verdere stappen gezet in de implementatie van de meerjarenvisie Brede Welvaart voor De Fryske Marren, visie tot voorbij 2030. Deze visie vormt de basis voor het ontwikkelen van toekomstbestendig beleid en helpt bij het duiden en sturen op brede welvaart en de SDG's. De kennis en toepassing van brede welvaart binnen beleidsmatige teams is versterkt, waardoor brede welvaart en de SDG's steeds meer verankerd raken in de organisatie. In de komende periode blijven we deze kennis verdiepen en borgen, zodat ze een nog sterkere leidraad worden bij het realiseren van beleidsdoelstellingen en het concretiseren van de toekomstvisie.

4.3 Opvang vluchtelingen Oekraïne

Op dit moment (Q1 2025) heeft onze gemeente 4 opvanglocaties, waarbinnen 308 opvangplekken zijn gerealiseerd. Hiermee voldoen wij aan de taakstelling binnen onze gemeente. Op 1 juli 2025 is de nieuwe taakstelling 347. Dit is een verhoging van 39 opvangplekken. Wij onderzoeken de mogelijkheden om per 1 juli 2025 aan de nieuwe taakstelling te kunnen voldoen.

4.4 Organisatieontwikkelingen

Besturen is verbinden: tussen inwoners, ondernemers, de gemeenteraad, het college en de ambtelijke organisatie. Het coalitieakkoord 'Fûnemint foar moarn' en het uitvoeringsprogramma van het college blijven onze leidraad bij het inspelen op maatschappelijke ontwikkelingen.

De wereld verandert snel. Vergrijzing, bestaanszekerheid, polarisatie, klimaatverandering en internationale spanningen hebben directe impact op onze gemeente. Ook de financiële en arbeidsmarktontwikkelingen stellen ons voor uitdagingen. Dit vraagt om een wendbare organisatie die in samenwerking met inwoners en partners oplossingen zoekt.

We blijven investeren in moderne dienstverlening en efficiënte werkwijzen, zoals via Wikselwurk en servicegerichte initiatieven. Tegelijkertijd staan budgetten onder druk en is goed personeel schaars. We zetten daarom in op strategische keuzes, een toekomstbestendige bedrijfsvoering en effectieve samenwerking om de kwaliteit van onze dienstverlening te waarborgen.

4.5 Dienstverlening

Algemeen

In juni 2022 is de dienstverleningsvisie 2022-2026 Tjinstferliening, ús nammekaartsje vastgesteld door de raad. We werken aan de doorontwikkeling van onze dienstverlening:

- Het stimuleren digitale vaardigheden van inwoners in overleg met de bibliotheek door het opzetten van diverse trainingen hiervoor.
- Het doen van onderzoek onder inwoners op het gebied van dienstverlening door middel van de burgerpeiling.
- Het verder door ontwikkelen van 'werken op afspraak' voor de publieksbalie.
- Het verder door ontwikkelen van MijnServices. Hieronder valt het digitale klantportaal Mijn DeFryskeMarren/MijnZaken. Dit is de track & trace-functie voor inwonersaanvragen. MijnServices geeft verder inzicht in MijnTaken, MijnBerichten, MijnContactmomenten, MijnProduct, Notificatie en MijnProfiel voor de inwoners.
- Het ontwikkelen en implementeren van De Newsroom, een combinatie tussen communicatie en KCC
- Het onderzoeken van het bezorgen van reisdocumenten
- Het door ontwikkelen van het zaak- en procesgericht (procesmanagement) werken
- Het ontwikkelen van een hulpmiddelen voor inwoners-, jeugd- en overheidsparticipatie
- Het ontwikkelen van maatwerkvoorzieningen voor minder digitaalvaardige en/of laaggeletterde inwoners.

We zijn ook online via verschillende kanalen goed zichtbaar en toegankelijk voor onze inwoners. Dit ook met het oog op de implementatie van de Wet Modern Elektronische Bestuurlijk Verkeer en de Wet Open Overheid.

4.6 Informatieveiligheid/cybercriminaliteit/I-bewustzijn medewerkers

Uit het jaarlijkse Dreigingsbeeld Informatiebeveiliging Nederlandse Gemeenten (IBD) blijkt dat informatiebeveiliging van toenemend belang is voor onze samenleving. Voor gemeente De Fryske Marren vraagt dit om bestuurlijke keuzes en prioriteiten, omdat het college en de raad een cruciale rol spelen in het waarborgen van digitale veiligheid en weerbaarheid.

Onze organisatie digitaliseert in hoog tempo. Plaats- en tijdonafhankelijk werken is de norm geworden, en technologieën zoals digitale samenwerkingsomgevingen en hybride vergaderoplossingen zijn onmisbaar. Ook verlopen steeds meer processen digitaal en werken we intensief samen met ketenpartners en overheidsinstanties. Deze digitalisering brengt voordelen, maar ook uitdagingen. Zo nemen de kosten en verplichte audits toe, ontstaan er nieuwe risico's en dreigingen, terwijl onze afhankelijkheid van digitale systemen groeit.

De belangrijkste dreigingen voor De Fryske Marren komen voort uit kwaadwillende die continu zoeken naar kwetsbaarheden, zoals fouten van medewerkers (bijvoorbeeld door phishing). Dergelijke incidenten kunnen leiden tot grote financiële en operationele schade. Cybercriminaliteit is een lucratieve industrie geworden, waardoor niet alleen organisaties, maar ook inwoners en ondernemers steeds vaker doelwit zijn.

Het vergroten van de digitale weerbaarheid van overheidsorganisaties en onze samenleving is daarom een speerpunt voor zowel onze gemeente als de bredere overheid.

4.7 Wet open overheid

De Wet open overheid (Woo) is op 1 mei 2022 gedeeltelijk ingegaan. Voor het openbaar maken van documenten zou een landelijk platform (PLOOI) beschikbaar gesteld worden, maar dit is inmiddels teruggebracht naar een Woo-index. De Woo-index verwijst naar documentcollecties die al elders door

bestuursorganen op internet zijn gepubliceerd en een aanvullende zoekfunctionaliteit maakt de documenten in deze collecties op termijn centraal doorzoekbaar.

Gefaseerde actieve openbaarmaking

Door het afschalen van het platform naar de Woo-index betekent dit ook vertraging voor het ingaan van de categorieën van documenten die openbaar gemaakt moeten worden. Het is de verwachting dat in 2025 meer categorieën van documenten openbaar gemaakt moeten worden (volgende tranche). Dit betekent dat de gemeente een platform moet realiseren voor de openbaar gemaakte documenten. Mogelijk kan aansluiting gezocht worden bij landelijke of regionale initiatieven. Met de implementatie van de Woo wordt getracht een efficiëntie slag te maken voor de passieve openbaarmaking en wordt gekeken hoe het beste de actieve openbaarmaking kan verlopen.

4.8 Ruimtelijke projecten

In onze gemeente zijn constant ruimtelijke projecten in voorbereiding of in uitvoering. Het gaat hierbij om plannen met betrekking tot woningbouw, gebiedsontwikkeling, bedrijventerrein, recreatieve voorzieningen en herinrichtingen. Voor de komende jaren ligt er een grote opgave op het gebied van woningbouw. Naast dat we voldoende woningen moeten realiseren, zullen we ook zorgen voor een goede balans tussen betaalbare en duurdere woningen waarbij we ook rekening houden met duurzame bouwmethoden. Bij de ontwikkeling van ruimtelijke projecten houden we rekening met veel verschillende thema's als milieuzonering, geluid, water, bodem, archeologie en cultuurhistorie, ecologie, (externe) veiligheid, luchtkwaliteit en geur. Daarnaast zijn ook gezondheid, duurzaamheid en energie belangrijke speerpunten. Zo worden nieuwbouwwoningen voorzien van warmtepompen, en passen we klimaatadaptief ontwerpen toe, zoals waterdoorlatende bestrating en meer groen in woonwijken om hittestress te verminderen. Participatie speelt hierbij een steeds grotere rol. Verder ervaren we uitdagingen door de wereldwijde schaarste aan grondstoffen. Dit leidt tot vertraging van de bouw en tot aanzienlijke stijging van de kosten van het bouw materiaal. Bij een aantal projecten zijn wij hier al mee geconfronteerd, met vertraging van werkzaamheden en druk op de projectbudgetten tot gevolg. Tot slot hebben de werkzaamheden van de nutsbedrijven – die meer dan een jaar van tevoren gepland moeten worden – ook invloed op de snelheid van de realisatie. Dit vraagt om strakke coördinatie en nauwe samenwerking met alle betrokken partijen om projecten zo efficiënt mogelijk te realiseren.

4.9 Vestiging ziekenhuis

In de zomer van 2023 werd duidelijk dat er plannen zijn vanuit de Friese ziekenhuizen om de ziekenhuiszorg meer toekomstbestendig te maken. Onderdeel van deze plannen is de nieuwbouw van een ziekenhuis in Joure. Vanaf de zomer 2023 is dit onderdeel geweest van de participatie rond de invulling van de Driehoek Joure Zuid. In maart 2024 zijn verschillende scenario's voor de invulling van de Driehoek aan de raad voorgelegd. Er is toen besloten om de nieuwbouw van een ziekenhuis en bijbehorend zorglandschap te faciliteren in dit gebied. Om het voorkeursrecht dat in juli 2022 gevestigd was te bestendigen én om het voornemen voor een ziekenhuis in de omgevingsvisie te verankeren zal medio 2025 een partiële herziening van de omgevingsvisie aan de raad voorgelegd worden. Daarnaast worden de gesprekken met de ziekenhuizen voortgezet om verdere afspraken te maken. Het streven is dat het nieuwe ziekenhuis in 2034 operationeel is.

4.10 Wonen

Het zorgen voor voldoende woningen voor onze inwoners is één van de centrale thema's voor de gemeente. De grote opgaven op de woningmarkt vraagt van gemeente durf en slagkracht. De gemeenteraad heeft in oktober 2024 het Volkshuisvestingsprogramma De Fryske Marren 2024-2028

vastgesteld. Tevens is een uitvoeringsagenda voor de komende vier jaar opgesteld. Daarmee ligt er een goede koers voor de komende jaren.

Het Rijk is recent gekomen met een Tweede nota van Wijzigingen op het wetsvoorstel Wet Versterking Regie op de Volkshuisvesting (Wvrv) wat beoogd met een juridisch instrumentarium te kunnen sturen op de betaalbaarheid en beschikbaarheid van woningen. De Tweede Kamer zal deze wet naar verwachting voor de zomer nog behandelen. De Wvrv bevat wijzigingen in verschillende wetten, zoals de Omgevingswet, Woningwet, Huisvestingswet 2014 en Wet maatschappelijke ondersteuning 2015. De nieuwe regels die het Rijk stelt moeten na vaststelling, verwerkt worden in de onze lokale regelgeving, werkprocessen en aanpak.

Provincie, gemeenten en Rijk werken aan het herijken van de regionale woondeals die in 2023 zijn afgesloten. Dit betekent dat er voor 2030 een groter aantal woningen door de gemeente zal moeten opgeleverd. De verwachting is dat er circa 200 woningen extra moeten worden opgeleverd in De Fryske Marren. De herijkte woondeal zal voor de zomer van 2025 worden afgesloten.

In december 2024 is op de landelijke woontop afgesproken dat 2/3 van het bouwprogramma in een woningbouwregio in het betaalbare segment gebouwd moet worden. Hiervoor zijn voldoende Rijksmiddelen beschikbaar, maar dit doel kan alleen gehaald worden onder de voorwaarde dat de gemeenten 50% van de co-financiering voor hun rekening nemen. Het is onduidelijk wat de effecten hiervan zijn voor gemeenten en of hiervoor voldoende middelen beschikbaar zijn. Gemeenten zullen door deze co-financieringseis meer eigen middelen in woningbouwprojecten moeten investeren. Voor de zomer zullen de VNG en het Rijk hierover nadere afspraken maken. De provincie gaat in 2025 met de Friese gemeenten een provinciaal volkshuisvestingsprogramma opstellen.

Het anticiperen op de lange termijn, vraagt om een strategische blik op de woningmarkt tot 2035. Geopolitieke ontwikkelingen kunnen effecten hebben op huisvestingsopgave voor Oekraïense ontheemden en vluchtelingen op lange termijn. De ontwikkelingen rond de Lelylijn, een Friese verstedelijkingsopgave en het ziekenhuis in Joure, vragen ons om ook daarvan de impact op de woningbehoefte voor de middellange termijn te onderzoeken.

4.11 Verkeer en vervoer

In 2019 is onderzoek gedaan naar de fietsveiligheid in onze gemeente en hierop volgend is een “uitvoeringsprogramma fietsveiligheid” opgesteld. Hierop aansluitend is in 2022/2023 een “‘Risicoanalyse Verkeersveiligheid’ uitgevoerd. De afgelopen jaren zijn een aantal voorgestelde maatregelen uitgevoerd. Dit wordt waar mogelijk gerealiseerd met gebruikmaking van subsidies. Dit wordt verder uitgevoerd in de komende jaren.

In de komende jaren komen onderstaande tracés naar voren:

- Westeind-Pasveer Oosterzee/Lemmer
- doorfietsroutes bebouwde kommen Oudehaske en Haskerhorne
- doorfietsroute Joure-Sneek
- Zeedijk en Sluisweg in Lemmer

Er is een structureel budget aangevraagd voor verkeersveiligheidsmaatregelen die bij groot onderhoud van wegen gelijktijdig kunnen worden uitgevoerd. Met dit budget kunnen de benodigde maatregelen zoals plateau's, markering en dergelijke sneller en efficiënt worden gerealiseerd.

Mobiliteitsprogramma

Er wordt gewerkt aan een nieuw mobiliteitsprogramma voor de hele gemeente.

Dit mobiliteitsprogramma beschrijft de lange termijn ambities en speerpunten voor het gemeentelijk mobiliteitsbeleid op hoofdlijnen. Het mobiliteitsprogramma laat een globaal beeld zien van hoe wij onze

gemeente zien in 2050 op het gebied van mobiliteit. Dit programma vormt de basis voor het op te stellen mobiliteitsplan.

Het mobiliteitsplan is een nadere uitwerking van de ambities en speerpunten uit het mobiliteitsprogramma. Het mobiliteitsplan beschrijft de beleidsdoelen op het gebied van mobiliteit en verkeersveiligheid voor de komende 10 jaar. Er wordt beschreven welke maatregelen nodig zijn om het toekomstbeeld uit het mobiliteitsprogramma te bereiken. Het mobiliteitsplan biedt een concreet kader voor toekomstige afwegingen in projecten en ontwikkelingen op verschillende thema's als parkeren, verkeersafwikkeling, langzaam verkeer boven gemotoriseerd verkeer, afwikkeling landbouwverkeer in het buitengebied, scheiden van modaliteiten in het buitengebied etc.

Het mobiliteitsplan wordt vertaald in een uitvoeringsprogramma voor de korte (< 5 jaar), middellange (5 – 10 jaar) en lange (> 10 jaar) termijn. In het uitvoeringsprogramma worden alle afzonderlijke te nemen maatregelen voor de korte en middellange termijn binnen het mobiliteitsplan concreet uitgewerkt en voorzien van een financiële raming. Hierbij wordt, waar mogelijk, de combinatie met groot onderhoud en subsidiemogelijkheden gezocht.

4.12 Duurzaamheid

De maatschappelijke impact en kosten die de energie- en warmtetransitie met zich meebrengen worden steeds duidelijker. Tennet heeft recent gepubliceerd dat de uitbreiding van het hoofdelektriciteitsnetwerk miljarden gaat kosten. En dit betreft alleen het landelijke netwerk. De kosten van de netwerken op regionaal en lokaal niveau zijn daar niet in meegenomen. Investerings zijn noodzakelijk, willen we onze bewoners en bedrijven kunnen blijven voorzien in elektriciteit.

Deze investeringen zijn niet alleen financieel van aard, ook ruimtelijk vragen zij veel. Hierbij valt te denken aan alle kleinere en middelgrote elektriciteitshuisjes en middenstations. Warmtenetten nemen de druk aan elektriciteit af en kunnen op deze manier een bijdrage leveren aan de oplossing van de netcongestie. Belangrijk is om bewust te zijn dat bij berekeningen van investeringen gekeken moet worden naar het totaal van maatschappelijke kosten. Dit vraagt een integrale beoordeling.

Binnen de gemeente zijn er wellicht in de dorpen Joure, Balk en Lemmer collectieve warmteoplossingen mogelijk gezien de bevolkingsdichtheid. De landelijke omgeving vraagt om een individuele aanpak.

Om collectieve warmteoplossingen aan de bewoners van onze gemeente te kunnen aanbieden dienen we rekening te houden met investeringen in middelen (bijv. in de vorm van garantstellingen) en capaciteit.

Meer dan ooit is het belangrijk om goed voorbereid te zijn op onderwerpen als wateroverlast, hittestress, toename van blauwalg etc. Een integraal flexibel afwegingskader betreffende landelijke inrichtingsvraagstukken is vereist willen we ons duurzaam ontwikkelen. Duurzaamheid wordt als 'nieuw normaal' meegenomen in ontwikkelingen in het ruimtelijk gebied; zowel bij het beheer als bij nieuwe ontwikkelingen. Enkele wettelijke kaders moeten deze nieuwe aanpak ondersteunen.

Door het Rijk zijn opnieuw veel middelen beschikbaar gesteld om energiearmoede te bestrijden. Samen met onze collega's uit het sociale domein en het maatschappelijke middenveld gaan we deur tot deur om praktisch te helpen met isolatiematerialen bij slecht geïsoleerde woningen en bij inwoners die momenteel beperkte middelen hebben. Dit blijven we aankomende jaren continueren.

4.13 Nationaal Programma Landelijk Gebied

Het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) was een beleidsprogramma onder de Nationale omgevingsvisie in opdracht van de ministeries van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, Infrastructuur en Waterstaat en Binnenlandse Zaken. Doel van het programma was om door middel van een gebiedsgerichte aanpak de opgaven voor natuur, stikstof, water en klimaat te halen. Het huidige kabinet-Schoof heeft echter bij haar aantreden aangegeven te stoppen met dit programma. Hierdoor is ook de

Friese vertaling: het Fries Programma Landelijk Gebied (FPLG) komen te vervallen. De klimaatopgaven blijven echter staan. Het is nu afwachten met welke nieuwe aanpak de Rijksoverheid komt.

In de tussentijd blijven we met de Friese medeoverheden in gesprek over de opgaven die spelen in het landelijk gebied, worden huidige gebiedsinitiatieven gefaciliteerd en wordt er gewerkt aan het ten uitvoer brengen van de eerste maatregelen waarvoor het vorige kabinet nog financiering voor is verstrekt. Dit gebeurt onder leiding van de Provinsje Fryslân.

4.14 Veenweideprogramma

Het veenweideprogramma richt zich de komende jaren op gebiedsprocessen in de kansrijke gebieden. In een aantal gebieden zal worden geëxperimenteerd met het "haklam" principe (hoog als het kan, laag als het moet), waarbij agrariërs zelf meesturen in het bepalen van een optimaal waterpeil voor hun bedrijfsvoering en een optimaal behoud van de bodem. Daarbij gaat het programma steeds meer onderdeel uitmaken van het Fries Programma Landelijk Gebied waarin alle opgaven worden meegenomen zoals CO₂, stikstof, methaan en cetera.

Extra aandacht gaat uit naar de funderingsproblematiek. Er is inmiddels gestart met het Fries funderingsloket en onderzoek naar bestaande funderingen. De gezamenlijke overheden lobbyen bij het Rijk om voor de komende jaren te komen tot een fonds waaruit gedupeerden (in bepaalde gevallen, code rood gevallen) kunnen worden geholpen.

4.15 Omgevingswet

Op 1 januari 2024 is de Omgevingswet in werking getreden en in het tweede kwartaal van 2025 zullen we met een evaluatie richting de gemeenteraad komen. Net als vele andere gemeenten bevinden wij ons nog in een fase van transitie naar het werken in overeenstemming met de Omgevingswet.

Onze omgevingsvisie is nog niet in de vereiste STOP-TPOD standaard gemaakt en ten tijde van het vaststellen ervan hoefde dit ook nog niet. Bij de eerstvolgende wijziging van de visie, zal deze wel in de voorgeschreven standaard gemaakt moeten worden.

Verder is het instrument programma nog niet voldoende 'ingeburgerd' in onze organisatie. Zo is het wettelijk niet de raad, maar het college bevoegd is om over het vaststellen van programma's te besluiten. Verder geldt ook voor programma's dat het wettelijk verplicht is ze in de STOP-TPOD standaard te maken, maar dat gebeurt nog niet.

De software die we hadden aangeschaft voor het maken van het omgevingsplan functioneerde onvoldoende, beloften over verbeteringen van de leverancier ten spijt. Daarom is in de loop van 2024 andere software aangeschaft. Deze software werkt wel goed, zodat we stappen kunnen maken met het omgevingsplan. Hiervoor is het ook nodig dat we beschikken over een regelanalist en geo-specialist. Ondertussen werken we aan ontwikkelingen mee door een ander instrument te benutten: de vergunning om af te wijken van het omgevingsplan ook wel vergunning voor de buitenplanse omgevingsplanactiviteit genoemd, afgekort de Bopa.

Vaak worden voorafgaand aan de formele procedures, concept-aanvragen ingediend. Gelet op de beschikbare, ambtelijke capaciteit moeten we voor het behandelen ervan prioriteiten stellen.

4.16 Lemmer waterfront

Het gebied dat aangeduid wordt als Lemmer Waterfront ligt ten zuiden van de historische kern van Lemmer en is op dit moment in gebruik voor bedrijvigheid. Het is een unieke locatie dicht bij het centrum

en gelegen aan het IJsselmeer. Op 17 juli 2024 heeft de raad het voorkeursrecht gevestigd op de gronden van het Waterfront. Het uiteindelijke doel is een gehele transformatie van het gebied naar een bruisend gemengd gebied met wonen, toeristisch recreatieve en maatschappelijke functies en werken. Het college heeft middels een projectopdracht aangegeven verder te gaan met de planvorming voor dit gebied. Eerst worden de grootste risico's van deze ontwikkeling onderzocht zoals de buitendijkse ligging, de verwerving en de milieuzonering. Daarna wordt een Plan van Aanpak opgesteld. Deze transformatie zal vele jaren in beslag nemen.

4.17 Lelylijn-Deltaplan Noordelijk Nederland

Het Rijk en Noordelijk Nederland werken sinds 2022 samen aan een Deltaplan voor Noordelijk Nederland. Doel is om door een betere OV-bereikbaarheid de sociaaleconomische situatie en leefbaarheid in Noordelijk Nederland te versterken. De Lelylijn is opgenomen in het Hoofdlijnenakkoord 2024-2028: "De aanleg van de Lelylijn wordt voortgezet, waarbij met de aanleg wordt gestart in Groningen indien dit uitvoeringstechnisch mogelijk is". Rijk en regio hebben de afgelopen twee jaar onderzoek gedaan naar de mogelijke realisatie van de Lelylijn. Het onderzoek is eind 2024 afgerond. De conclusie van het Rijk was dat nut en noodzaak van een Lelylijn is aangetoond, maar dat er op dit moment voor het Rijk onvoldoende zicht is op 75% van de financiering om de vervolgstap naar een MIRT-Verkenning te starten.

Rijk en regio hebben in maart 2025 afgesproken om in 2025 en 2026 te werken aan een masterplan Lelylijn. In het Masterplan worden door Rijk en regio de financieringsmogelijkheden nader onderzocht, een aantal complexe locaties verder uitgewerkt en wordt de impact van de Lelylijn over 100 jaar in beeld gebracht. Dit plan moet meer zicht bieden op de langjarige ontwikkeling van het gehele gebied en hoe de lijn kan worden ingebed in de ruimtelijke structuur van Nederland. Aanleiding voor deze tussenstap zijn twee kamerbreed aangenomen moties van Olger van Dijk c.s. Er is inmiddels gestart met de uitvoering van het Masterplan.

Het besluit van het Kabinet om een deel van de in de Rijksbegroting opgenomen middelen voor de Lelylijn aan te gaan wenden voor andere infrastructurele projecten in Nederland, heeft voor nu geen consequenties voor het opstellen van het masterplan. De uitdaging om voldoende middelen beschikbaar te krijgen blijft, maar is met de besluitvorming rond de Voorjaarsnota van het Rijk wel groter geworden. Wij blijven ambtelijk en bestuurlijk aangesloten op het proces en leveren input voor het masterplan c.a.

4.18 Recreatie en toerisme

Het programma recreatie en toerisme De Fryske Marren is in 2023 vastgesteld door de raad. De focus ligt op vitale logiesaccommodaties, seizoensverlenging en slimme groei (balans). Samen met de sector is gewerkt aan de concretisering van het programma door middel van het opstellen van een uitvoeringsprogramma. Deze is in Maart 2024 vastgesteld. De planning en financiële aspecten zijn vervolgens in beeld gebracht en voor de uitvoering zijn financiële middelen beschikbaar gesteld.

Samen met VVV Waterland van Friesland en gemeente Súdwest Fryslân kijken wij hoe wij als regio kunnen profiteren van de landelijk verwachte toeristische groei. En, hoe we hiermee onze leefbaarheid, kwaliteiten en de cultuurhistorische eigenheid kunnen versterken.

Afgesproken is dat we ons voorlopig focussen op twee projecten uit het Meerjarenuitvoerings- programma 2021-2023 Tsjûkemar, namelijk: Ôlesprong en de Zuidoost oever. Er ligt een realistische begroting voor het project Ôlesprong en er wordt toegewerkt naar een definitief ontwerp. Het project Zuidoostoever wordt door de provincie getrokken en is ook voorzien van een realistische begroting. De eerste werkzaamheden, herinrichting strand, worden uitgevoerd. De provincie heeft € 1 miljoen opgenomen in het coalitieakkoord voor de uitvoering van beide projecten. Ook de gemeente heeft uitvoeringsgeld beschikbaar gesteld voor

de beide projecten. Voor laaghangend fruit en ondersteuning in het proces kreeg de Club van Aanjagers procesgeld. Vorig jaar is aangegeven dat het een logisch moment is het initiatief te evalueren. De Provincie gaat de beleidsbrief grote maatschappelijke initiatieven in zijn algemeenheid evalueren. Afhankelijk van de uitkomsten van de evaluatie kan er een besluit worden genomen over het vervolg.

Naast het maatschappelijk initiatief Tsjûkemar, zijn we ook in gesprek geweest over het maatschappelijk initiatief Nannewiid. Het Nannewiid en Lytse wiid zijn ecologisch gebaggerd en er zijn maatregelen getroffen ten behoeve van de verbetering van de waterkwaliteit bij het strandje. De volgende stap is het opstellen van een zonerings- en beheersplan. Deze zijn nodig ten behoeve van de instandhouding van de waterkwaliteit, ecologie en het op diepte houden van het Nannewiid voor de recreatie. De Provincie heeft in het coalitieakkoord financiële middelen opgenomen voor het Nannewiid. Afhankelijk van de uitkomsten van het beheersplan kijkt de gemeente wat zij kan betekenen in het op diepte houden van het Nannewiid voor de recreatie.

4.19 Marrekrite

Marrekrite (GR) is de beheerder van de recreatieve basisinfrastructuur in Fryslân. Zij doet het beheer en onderhoud van aanlegplaatsen (buitengebied), de knooppuntnetwerken voor fietsen en wandelen en realisatie van de Toeristische Overstappunten (TOP's). Vanwege de expertise die Marrekrite hiermee opbouwde kreeg zij ook steeds meer een rol in het adviseren op toeristisch-recreatieve vragen/beleid en deelname aan gebiedsontwikkelingen. Ook is Marrekrite de laatste jaren nauw betrokken geweest bij projecten die met recreatie en toerisme te maken hebben rondom routes, landpaden en vuilwater. Voor de extra taken was niet altijd voldoende structureel geld, tijd of capaciteit beschikbaar wat de organisatie soms stevig onder druk zette. Om die reden is in kaart gebracht welke (kern)taken Marrekrite in de toekomst zou moeten uitvoeren en wat dit voor de organisatie betekent. Na een uitgebreid proces is er een adviesrapport: Marrekrite Toekomstbestendig opgesteld. In het rapport worden aanbevelingen gedaan en toekomstscenario's geschetst. Door het Algemeen Bestuur zijn besluiten genomen. Zo is onder andere besloten de basisformatie uit te breiden met 1 fte tot 9,67fte en de hierbij horende taakstelling te beschouwen als alle werkzaamheden die samenhangen met, en volgen uit het beheer en onderhoud van de recreatieve basisinfrastructuur. De kosten worden vanaf 2026 meegenomen in de reguliere begrotingscyclus.

4.20 Sportbedrijf

In 2023 heeft het Sportbedrijf een klein negatief resultaat gedraaid, hetgeen conform afspraken opgevangen kon worden door de eigen reserves van het Sportbedrijf. In de jaarrekening van 2023 is aangekondigd dat realisatie van 2024 negatief zou afwijken van de begroting 2024 die al begin 2023 is opgesteld conform PDCA cyclus van de gemeente. Dit negatief resultaat is ook gerealiseerd en lijkt opgevangen te kunnen worden doordat een specifieke uitkering die als lening aan het Sportbedrijf was verstrekt nu vastgesteld is. De realisatie in 2025 wordt nauwlettend gevolgd en ook in dit jaar verwachten we een stevig negatief resultaat. Hoofdzakelijk wordt dit veroorzaakt door stijgende personele kosten, stijgende huurlasten en hoge energielasten. Het plan was om het Sportbedrijf energieneutraal te maken en daardoor lagere energielasten te realiseren met een zonnepark. Echter door de extreme prijsstijgingen in de energiemarkt kampt het Sportbedrijf nu met hogere energielasten ondanks de verminderde energieafname door de aanleg van het zonnepark.

De begroting voor 2025 met meerjarenraming 2026-2028 is nog niet vastgesteld door het AB. Hierdoor ligt er ook nog geen raming voor 2026 en volgende jaren. Eventuele gevolgen nemen we mee in de reguliere planning- en controlcyclus.

4.21 Fusie voetbalverenigingen Lemmer

Op 5 juli 2022 hebben de voetbalverenigingen CVVO en VV Lemmer u geïnformeerd over hun voornemen om met ingang van 1 augustus 2023 als fusievereniging verder te willen gaan. Deze ontwikkeling sluit aan bij de ambities van het gemeentelijk sport- en beweegbeleid.

Er wordt in overleg met vertegenwoordigers van de fusievereniging gesproken over hoe, wanneer en onder welke voorwaarden wij de huisvesting op dit sportpark kunnen faciliteren.

Bij de begroting 2023 is een voorbereidingskrediet van € 35.000 beschikbaar gesteld. Vervolgens is via de nieuwsbrief van 2 juni 2023 de raad geïnformeerd over de haalbaarheid van de huisvesting van de fusievereniging op sportpark de Rien op basis van een onderzoek uitgevoerd door ICS Adviseurs. Bij de begroting 2024 is nogmaals een voorbereidingskrediet van € 55.000 beschikbaar gesteld. Bij de Perspectiefnota 2025 is in de paragraaf ontwikkelingen aangegeven dat als de benodigde kosten bekend zijn, deze bij een volgend P&C-document worden voorgelegd.

Om het gebruik van sportpark De Rien als fusievereniging met ruim 750 spelende leden mogelijk te maken zijn er op dit sportpark noodzakelijke aanpassingen nodig. Die aanpassingen voor een volwaardig en toekomstbestendig sportpark hebben betrekking op twee zaken die onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn:

- Herinrichten/wijzigen van de infrastructuur, dat wil zeggen sportvelden, fietsenstalling, groenvoorzieningen, ontsluiting en dergelijke.
- Renoveren/nieuwbouw van de opstallen, dat wil zeggen was- en kleedkamers, materiaalberging, kantine en dergelijke.

Voor de herinrichting van het sportpark zijn wij als eigenaar en verhuurder van de sportvelden van oudsher verantwoordelijk. De investeringslasten voor opstallen komen van oudsher voor rekening van de fusievereniging als eigenaar van deze opstallen. Hiervoor kan de vereniging een beroep doen op het vastgestelde maatschappelijke accommodatiebeleid.

Er is door een adviesbureau een raming gemaakt voor de kosten van de herinrichting. Voor de nieuwbouw van opstallen is in samenspraak met de vertegenwoordigers van fusievereniging CVVO/VV Lemmer, een architectenbureau en een adviesbureau een schetsontwerp gemaakt en een kostenraming opgesteld. Hierbij is ook gekeken naar de mogelijkheden voor zelf investeren, subsidiëren, verstrekken van een lening en/of borgstelling.

Voor de zomer van 2025 wordt de raad meegenomen in het totaalplaatje van de fusie van de verenigingen. Eventuele financiële consequenties worden meegenomen in het reguliere planning- en controlproces.

4.22 Integraal Zorg Akkoord (IZA)/Gezond en Actief Leven Akkoord (GALA)

De Nederlandse zorg staat onder druk. Steeds meer mensen maken meer (of langer) gebruik van zorg, onder andere door de vergrijzing. Tegelijkertijd zijn er niet genoeg zorgverleners door de krapte op de arbeidsmarkt. De werkdruk is voor zorgmedewerkers vaak te hoog om dit werk lang vol te kunnen houden. Werken in de zorg moet daarom weer aantrekkelijker worden.

In het IZA staan afspraken, gemaakt door het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS), de vereniging van Nederlandse gemeenten (VNG) en 14 grote zorgpartijen. De afspraken zijn vooral gericht op het aangaan van nieuwe samenwerkingen om te komen tot een toekomstbestendig zorglandschap.

Hiermee komt er meer aandacht voor gezond leven zodat er minder zorg nodig is. Dit is verder uitgewerkt in het Gezond en Actief Leven Akkoord (GALA), omdat het de bedoeling is dat meer zorg dichtbij huis gaat worden verleend. Daarmee raakt het IZA het sociaal domein, langdurige zorg, wonen en zorg.

Eind december 2023 is het regioplan FrIZA met de belangrijkste IZA opgaven voor Fryslân opgeleverd. De opgaven laten zien waar de grootste risico's liggen op het gebied van toegankelijkheid, betaalbaarheid en de kwaliteit van zorg. Gezondheid (-sbevordering) en preventie maken onderdeel uit van het regioplan. Er staan ook afspraken in het regioplan over welke partijen zich op welke onderwerpen richten en welke resultaten ze nastreven.

Het regioplan is verder uitgewerkt in een werkagenda. In deze agenda komen alle activiteiten op het gebied van zorg, welzijn en wonen samen en worden deze in verbinding gebracht. De rode draad in deze werkagenda is de maatschappelijke opgave om de beweging van zorg naar gezondheid te maken.

4.23 Jeugdhulp

De opbrengst van de gesprekken van maatschappelijke organisaties, deskundigen, het Rijk en de VNG over het toekomst bestendig maken van de jeugdzorg is vertaald in de Hervormingsagenda Jeugd. De Hervormingsagenda is vastgesteld door rijk en VNG. In de Hervormingsagenda zijn afspraken gemaakt over het vaststellen van een passende financieringsstructuur en zijn de belangrijkste maatschappelijke vraagstukken rondom jeugdhulp benoemd. Er wordt verder gewerkt aan het concreet maken van de Hervormingsagenda.

Onderdeel van de afspraken die rond de Hervormingsagenda zijn gemaakt tussen het rijk en VNG is de vorming van een commissie van deskundigen. De commissie die tot taak had om; "onafhankelijk zwaarwegend advies uit te brengen aan partijen over de uitvoering van de maatregelen en de gepleegde inspanningen uit de Hervormingsagenda, mede in relatie tot de uitgavenontwikkeling". De commissie heeft in haar rapport met de titel 'Groeipijn' het gevraagde advies uitgebracht. De belangrijkste conclusie is dat de Hervormingsagenda Jeugd een noodzakelijke stap vormt in het proces, maar niet voldoende is om tot een goed werkend, beter beheersbaar en financieel houdbaar jeugdstelsel, te komen. De commissie geeft tegelijkertijd een aantal adviezen waar mogelijke oplossingen zitten. Op het niveau van rijk en VNG zullen de nodige vervolgesprekken plaatsvinden. Wij zullen deze ontwikkeling volgen en nemen waar we kunnen de uitgebracht adviezen en de voorgenomen maatregelen mee nemen in het te vormen beleid voor 2026.

Naast verschillende ontwikkelingen op landelijk niveau zijn door de 3 noordelijke jeugdhulpregio's (Groningen, Drenthe en Fryslân) belangrijke stappen gezet om een toekomstbestendig en dekkend zorgaanbod te organiseren voor kwetsbare jongeren die dat nodig hebben. Aan de hand van de Uitvoeringsagenda 'Schaarse voorzieningen 3Noord – de kracht van samen voor Jeugd 3Noord' wordt dit ingevuld. 2026 zal het jaar zijn waarin de verschillende vernieuwende zorgvormen beschikbaar komen en een bijdrage leveren aan een robuust zorglandschap.

De ontwikkeling binnen de gemeenten zullen de komende periode in het teken staan van het verder invullen van de pedagogische basisvoorzieningen, een specifiek op jeugdigen gericht deel binnen de sociale basis.

4.24 Rijksmiddelen Wmo abonnementstarief

Het herintroduceren van de inkomensafhankelijke eigen bijdrage is met een jaar uitgesteld en zal naar verwachting per 1 januari 2027 ingaan. Om de houdbaarheid van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo 2015) te verbeteren, heeft het kabinet een wetsvoorstel voorbereid voor het afschaffen van het abonnementstarief en het herinvoeren van een inkomens- en vermogensafhankelijke bijdrage voor maatschappelijke ondersteuning. Op dit moment betaalt elke cliënt die van een of meer van deze

voorzieningen gebruik maakt in 2025 een bedrag van € 21,00 per maand. Hoe de nieuwe, inkomensafhankelijke eigen bijdrage er precies uit komt te zien wordt in de komende periode verder uitgewerkt.

Door het abonnementstarief is het gebruik van Wmo-voorzieningen de afgelopen jaren sterker gestegen dan verwacht. De invoering van de inkomensafhankelijke eigen bijdrage zal helpen om de druk bij gemeenten op (het gebruik van) Wmo-voorzieningen te verlagen en de (financiële) houdbaarheid van de Wmo 2015 te verbeteren. Demografische ontwikkelingen zoals dubbele vergrijzing, langer thuis wonen, en een krappe arbeidsmarkt zetten druk op de Wmo-ondersteuning. Het rijk en gemeenten (VNG) voeren een houdbaarheidsonderzoek uit dat een bijdrage moet leveren aan duurzame bestuurlijke en financiële verhoudingen tussen rijk en gemeenten, met een balans tussen ambities, taken, bevoegdheden, middelen en uitvoerbaarheid. Die positie hebben gemeenten nodig om te kunnen investeren in sterke gemeenschappen en een gezonde samenleving. Het eerste deelrapport geeft een historische analyse van de Wmo 2015 en is in februari verschenen. Het tweede deelrapport is in augustus 2024 verschenen en gaat in op de sociale basis in relatie tot de maatwerkvoorzieningen. Geconcludeerd wordt dat “de sociale basis een belangrijk en waardevol element is binnen de Wmo 2015 (en breder), dat de sociale basis van betekenis is in de discussie omtrent de houdbaarheid van de Wmo 2015, maar dat verwachtingen realistisch moeten zijn en niet voorbij moeten gaan aan de intrinsieke waarde van de sociale basis op zichzelf.”

4.25 Beschermd wonen in de Wmo

De doordecentralisatie van Beschermd Wonen is meerdere keren uitgesteld. De streefdatum van invoering van het woonplaatsbeginsel is nu 1 januari 2026. De voorgenomen decentralisatie is tweeledig: het gaat om de invoering van het objectief verdeelmodel en de start van het woonplaatsbeginsel. Deze ontwikkeling moet het mogelijk maken dat mensen met psychische problemen vaker thuis of in hun eigen woonplaats kunnen blijven wonen.

Het woonplaatsbeginsel en het nieuwe objectief verdeelmodel zorgen ervoor dat alle gemeenten verantwoordelijk worden voor de ondersteuning van de eigen inwoners. Niet de gemeente waar de cliënt zich aanmeldt, maar de gemeente waar de cliënt vandaan komt wordt verantwoordelijk voor het verstrekken van beschermd wonen. Nu ligt deze verplichting nog bij de centrumgemeenten.

In het laatste kwartaal van 2024 is het regioplan Beschermd Wonen vastgesteld. Zodra er duidelijkheid ontstaat over de eventuele ingangsdatum van de doordecentralisatie volgt er een gezamenlijk plan van aanpak van de Friese gemeenten om de decentralisatie van BW op zorgvuldige wijze te implementeren.

In 2024 is Sociaal Domein Fryslân in samenwerking met de gemeenten gestart met het nieuwe inkoopproces voor Beschermd Wonen. De nieuwe contracten gaan per 1 januari 2026 in.

4.26 Participatiewet in balans

De Participatiewet wordt herzien. Hierdoor ontstaat ruimte voor de menselijke maat en meer oog voor bestaanszekerheid voor iedereen. Om te komen tot deze herziening van de Participatiewet werken we samen als gemeenten en partners langs drie sporen.

- Spoor 1 is het wetsvoorstel Participatiewet in Balans, waarmee de inwoners meer rechtszekerheid en inkomenszekerheid krijgen.
- Spoor 2 bevat maatregelen voor de langere termijn, waarbij de menselijke maat, vertrouwen en eenvoud centraal staan.

- Spoor 3 is erop gericht om de vakkundigheid van professionals in de gemeentelijke uitvoering te verbeteren. Meer maatwerk betekent nieuwe vaardigheden ontwikkelen.

4.27 Gemeentefonds

In het meerjarenperspectief hebben we de septembercirculaire 2024 en decembercirculaire 2024 verwerkt. Over de effecten van deze circulaire heeft u in 2024 en 2025 begrotingswijzigingen vastgesteld bij de separaat genomen raadsbesluiten.

Ontwikkeling zorgkosten

We zien al jarenlang een forse stijging in de kosten voor jeugdzorg. In de Voorjaarsnota van het rijk zijn incidentele en structurele middelen opgenomen ter gedeeltelijke compensatie van deze stijgende kosten. Dit is een oplossing voor de korte termijn maar voor de lange termijn biedt dit nog geen garantie.

Ravijnjaar

Het kabinet kort het gemeentefonds vanaf 2026 fors. In de Voorjaarsnota van het rijk zijn voor gemeenten onder andere extra middelen opgenomen voor de gedeeltelijke demping van het ravijnjaar.

Specifieke uitkeringen

In het hoofdlijnenakkoord is opgenomen dat specifieke uitkeringen worden overgeheveld naar het Gemeentefonds met een budgetkorting van 10%. In onze gemeente hebben we te maken met ruim 25 specifieke uitkeringen voor verschillende beleidsterreinen. Het is nog niet duidelijk welke specifieke uitkeringen het gaat betreffen en hoe dit wordt uitgewerkt.

De financiële vertaling van de Voorjaarsnota rijk wordt verwerkt in de meicirculaire 2025. De financiële gevolgen hiervan worden meegenomen bij de begroting 2026.

4.28 Regiodeal Zuidwest Friesland

De Regiodeal Zuidwest Friesland is een samenwerking van Provinsje Fryslân, Wetterskip Fryslân, gemeente Súdwest-Fryslân, gemeente De Fryske Marren en het Rijk. De omvang van de Regiodeal zoals die is toegekend bedraagt afgerond € 35 miljoen. De Fryske Marren draagt € 5 miljoen bij aan de financiering van de Regiodeal. Wij denken € 2,5 miljoen vrij te kunnen maken uit bestaande projecten die al in de begroting staan. De resterende € 2,5 miljoen van de dekking is opgenomen in de begroting 2024 ten laste van de algemene reserve.

De toegekende aanvraag is uitgewerkt in een convenant Rijk-Regio. Het convenant beschrijft de koers per programmalijn en ook verdeling van de middelen over de diverse programmalijnen: mienskip, voorzieningen, leefomgeving en economie. Het convenant is in oktober 2024 door alle partijen vastgesteld en ondertekend.

Begin 2025 zijn een programmaplan en samenwerkingsovereenkomst (Sok) vastgesteld. In de Sok wordt beschreven hoe partijen samenwerken. In het programmaplan zijn de specifieke projecten beschreven waaraan we gaan werken. Het programmaplan wordt jaarlijks geactualiseerd. De Regiodeal heeft een looptijd tot 31 december 2029.

5. Financieel meerjarenperspectief

Algemeen

In de programmabegroting 2025 en meerjarenraming 2026-2028 (pagina 136) is een overzicht opgenomen met informatie over het financieel perspectief tot en met 2028. Dit vormt de beginreeks van deze perspectiefnota 2026.

Bedragen x € 1.000

	2026	2027	2028	2029
Saldi programmabegroting 2025 - 2028	138	192	109	-1.207

Deze saldi zijn gepresenteerd in de programmabegroting 2025 en hanteren wij als vertrekpunt voor de Perspectiefnota 2026. Door het actualiseren van deze reeks komen we tot een nieuw financieel perspectief. Te denken valt aan reeds genomen besluiten met financieel effect, uitwerking circulaires gemeentefonds en dergelijke. Daarnaast is gerekend met een inzet 10% van de vrij aanwendbare reserve ter structurele dekking. De financiële vertaling van de meicirculaire en de beoogde te honoreren aanmeldingen zijn niet meegenomen in het financieel perspectief. In de volgende paragrafen gaan we verder op de mutaties in. Een en ander heeft geresulteerd in de volgende eindreeks voor de Perspectiefnota 2026:

Bedragen x € 1.000

	2026	2027	2028	2029
Saldi perspectiefnota 2026 -2029	126	130	119	151

Bedragen x € 1.000

Opbouw financieel perspectief	2026	2027	2028	2029
Saldi programmabegroting 2025 - 2028	138	192	109	-1.207
5.1 Financiële gevolgen amendementen begroting 2025	-13	-60	59	-338
Aangepaste programmabegroting 2025 - 2028	125	132	168	-1.545
5.2 Autonome mutaties	493	1.643	1.734	2.622
5.3 Reeds genomen raadsbesluiten	124	124	124	124
5.4 Regiodeal	-150	-150	-150	-150
5.5 Inzet 10% vrij aanwendbare reserve	334	381	543	-
Saldi meerjarenperspectief excl. aanmeldingen	926	2.130	2.419	1.051
5.6 Totale bezuinigingstaakstelling	-496	-796	-1.196	-1.196
5.6 Nog in te vullen bezuinigingstaakstelling	496	796	1.196	1.196
Saldi meerjarenperspectief voor verrekeningen AR	926	2.130	2.419	1.051
5.7 Storting aan algemene reserve	-800	-2.000	-2.300	-900
5.7 Onttrekken ten laste van algemene reserve	-	-	-	-
5.7 Rentelasten onttrekken t.l.v. algemene reserve	-	-	-	-
Saldi perspectiefnota 2026 - 2029	126	130	119	151

Structureel meerjarenperspectief

Om het structurele evenwicht te berekenen worden de verrekeningen met de algemene reserve geëlimineerd. Dit betreffen de incidentele stortingen in en de incidentele onttrekkingen aan de algemene reserve. Daarnaast wordt ook de nog niet ingevulde bezuinigingstaakstelling in mindering gebracht omdat hier sprake is van een nog niet ingevulde stelpost.

Wanneer de structurele lasten in de begroting kunnen worden gedekt door de structurele baten is er sprake van structureel evenwicht. De toezichthouder toetst hierop per jaarschijf. Hieronder een overzicht:

Bedragen x € 1.000				
Omschrijving	2026	2027	2028	2029
Saldi perspectiefnota 2026-2029	126	130	119	151
Elimineren verrekeningen algemene reserve t/m begroting 2025	2.900	2.400	-900	-
Elimineren verrekeningen algemene reserve perspectiefnota 2026	800	2.000	2.300	900
Meerjarenperspectief incl. bezuinigingen	3.826	4.530	1.519	1.051
Niet ingevulde bezuinigingstaakstelling	-496	-796	-1.196	-1.196
Structureel meerjarenperspectief	3.330	3.734	323	-145

5.1 Amendementen begroting 2025

In de raadsvergadering van 4 november 2024 heeft de raad bij de vaststelling van de programmabegroting 2025-2028 een vijftal amendementen aangenomen. De verwerking van de amendementen in de begroting 2025 zijn hieronder gepresenteerd.

Bedragen x € 1.000				
Financiële gevolgen amendementen begroting 2025	2026	2027	2028	2029
Amendementen:				
Stevenshoek	-17	-17	-17	-17
Zeedijk Lemmer	-22	-22	-22	-22
Ontzameling kunstcollectie *	-160	-100		
Reiskosten woon-werkverkeer	-218	-218	-218	-218
Verhogen budget Rekenkamer	-19	-19	-19	-19
Incidentele amendementen dekking AR	160	100	-	-
Aanpassing 10% VAR	-127	-170	-203	
Rentelasten amendementen t.l.v. AR	-10	-14	-38	-38
Lagere storting aan algemene reserve	400	400		
Hogere onttrekking aan algemene reserve			600	
Rentelasten onttrekking t.l.v. algemene reserve			-24	-24
Totaal financiële gevolgen amendementen begroting 2025	-13	-60	59	-338

Stevenshoek

Voor het opknappen van de Stevenshoek in Langweer is een investeringsbedrag van € 417.000 beschikbaar gesteld, waarbij de totale afschrijvingslasten van deze investering worden gedekt uit de reserve kapitaallasten. De daarvoor benodigde verhoging van de reserve kapitaallasten (€ 417.000) wordt uit de algemene reserve gehaald. De rentelasten (€ 17.000) komen structureel ten laste van het financieel perspectief.

Verkeersveiligheid Zeedijk Lemmer

Voor te nemen verkeersmaatregelen rond de Zeedijk in Lemmer is een investeringsbedrag van € 550.000 beschikbaar gesteld, waarbij de totale afschrijvingslasten van deze investering worden gedekt uit de reserve kapitaallasten. De daarvoor benodigde verhoging van de reserve kapitaallasten (€ 550.000) wordt uit de algemene reserve gehaald. De rentelasten (€ 22.000) komen structureel ten laste van het financieel perspectief.

Ontzameltraject museale kunstcollectie

De aanmelding 47 "Ontzameltraject museale kunstcollectie" uit de Perspectiefnota 2025 is alsnog gehonoreerd voor het bedrag van € 360.000 (eenmalige kredieten) over de jaren 2025 -2027. Deze incidentele laste komen ten laste van de Algemene Reserve.

Reiskosten woon-werkverkeer

De aanmelding 49 "Tegemoetkoming reiskosten woon- werkverkeer" uit de Perspectiefnota 2025 is alsnog gehonoreerd voor het bedrag van € 218.000 (structureel) vanaf 2025. Deze lasten komen structureel ten laste van het financieel perspectief.

Verhogen budget Rekenkamer

Het budget van de Rekenkamer is vanaf 2025 structureel verhoogd naar € 52.000 per jaar excl. ambtelijke ondersteuning. Deze lasten komen structureel ten laste van het financieel perspectief.

5.2 Autonome mutaties

In het meerjarenperspectief zijn de volgende autonome ontwikkelingen opgenomen:

Bedragen x € 1.000				
Autonome mutaties	2026	2027	2028	2029
a. Algemene uitkering (september- en decembercirculaire 2025)	393	1.420	1.454	1.454
b. Autonome verhoging belastingen	100	223	280	883
c. Vrijval kapitaallasten				285
d. Loon- en prijscompensatie	3.702	3.702	3.702	3.702
e. Dekking stelpost loon- en prijscompensatie	-3.702	-3.702	-3.702	-3.702
Totaal Autonome mutaties	493	1.643	1.734	2.622

NB:

Voor de jaarschijf 2029 zijn de financiële gevolgen van de september- en decembercirculaire 2024 conform de jaarschijf 2028 meegenomen op basis van de berekening 2029 bij de decembercirculaire 2024.

Ad a. Algemene uitkering

In deze perspectiefnota 2026 zijn de septembercirculaire en de decembercirculaire 2024 conform uw besluitvorming van december 2024 en maart 2025 financieel verwerkt.

Ad b. Belastingen

De geraamde opbrengsten onroerende zaakbelasting en forensenbelasting zijn aangepast naar de meest recente inflatie en loonkostenontwikkeling.

De afgelopen jaren hebben we meer overnachtingen van toeristen in onze gemeente gehad waardoor de opbrengsten toeristenbelasting hoger waren dan begroot. Op basis van deze tendens zijn de opbrengsten toeristenbelasting met € 100.000 verhoogd vanaf 2026.

Bedragen x € 1.000				
Belastingen	2026	2027	2028	2029
OZB	-53	7	7	551
Forensenbelasting	53	116	173	232
Toeristenbelasting	100	100	100	100
Totaal belastingen	100	223	280	883

Ad c. Vrijval kapitaallasten

Elk jaar wordt de vrijval aan kapitaallasten (afschrijvingen en rente) berekend en toegevoegd aan het meerjarenperspectief.

Ad d./e. Loon- en prijscompensatie

In onze begroting hebben wij een stelpost opgenomen voor loon- en prijscompensatie. Jaarlijks worden de budgetten waarop prijsstijgingen van toepassing zijn in kaart gebracht en verhoogd ten laste van deze stelpost.

5.3 Reeds genomen raadsbesluiten

Bedragen x € 1.000				
Raadsbesluiten met financiële consequenties	2026	2027	2028	2029
Amendement belastingverordening 2025 (forensenbelasting)	71	71	71	71
Verhoging havengeldtarieven	53	53	53	53
Totaal raadsbesluiten met financiële consequenties	124	124	124	124

Nadat de begroting 2025 is vastgesteld heeft de raad nog de volgende besluiten genomen met financiële effecten op het begrotingssaldo.

Amendement belastingverordening

In de raadsvergadering van 18 december 2024 heeft de raad bij de vaststelling van de belastingverordening 2025 een amendement betreffende forensenbelasting aangenomen. Dit leidt tot een structurele verhoging van de begrote inkomsten forensenbelasting met € 71.000.

Verhoging havengeldtarieven

In de raadsvergadering van 23 oktober 2024 heeft de raad besloten tot verhoging van de havengeldtarieven. Dit leidt tot een structurele verhoging van de inkomsten havengelden van € 53.000.

5.4 Regiodeal

In de Perspectiefnota 2025 is er voor de Regiodeal Zuidwest Friesland van uit gegaan dat de bijdrage van het rijk behorende bij bestaande projecten een structureel voordeel zou opleveren van € 0,15 miljoen. Nu er meer duidelijk is over de werking van de Regiodeal blijkt dit voordeel niet reëel en wordt hier gecorrigeerd.

5.5 Inzet 10% vrij aanwendbare reserve

Het vrij aanwendbare deel van de algemene reserve is dat deel dat niet nodig is voor het afdekken van risico's (weerstandsvormogen). Van dit vrij besteedbaar deel kan een gemeente jaarlijks 10% inzetten voor het dekken van de structurele lasten. Voorwaarde hiervoor is dat de solvabiliteit groter of gelijk aan 20% is en blijft. Bij de programmabegroting 2025-2028 hebben wij in de jaren 2026 tot en met 2028 gebruik gemaakt van deze mogelijkheid om structurele lasten te dekken. De stijging van de algemene reserve vanaf 2026 zonder de verwachte aanmeldingen betekent dat wij voor de jaren 2026 tot en met 2028 een positieve verrekening hebben. Voor het jaar 2029 is niet gerekend met een inzet van 10% van de vrij aanwendbare reserve omdat het onzeker is of de solvabiliteit per 31 december 2028 voldoet aan de vereiste 20%.

Bedragen x € 1.000				
Omschrijving	2026	2027	2028	2029
perspectiefnota 2026	1.684	1.670	1.356	
Al opgenomen in:				
perspectiefnota 2025	-626			
Begroting 2025	-851	-1.459	-1.016	
Amendementen Begroting 2025	127	170	203	
Mutatie 10% AR als structurele dekking	334	381	543	-

5.6 Taakstelling bezuinigingen

Bij de Perspectiefnota 2025 is vanaf 2026 een taakstelling voor bezuinigingen meegenomen ter verruiming van het financieel perspectief. Het gaat om een taakstelling van € 300.000 in 2026, € 600.000 in 2027 en € 1 miljoen vanaf 2028. Daarnaast heeft de raad bij de behandeling van de perspectiefnota op 17 juli 2024 een amendement aangenomen om geen extra verhoging onroerend zaakbelasting van 2% bovenop de aangepaste tarieven toe te passen. Tevens is in het amendement opgenomen dat deze lagere inkomsten vanaf 2026 deels worden gecompenseerd door verhoging van de bezuinigingstaakstelling met € 196.000 per jaar vanaf 2026.

In onderstaand overzicht is aangegeven de stand van de bezuinigingstaakstelling en de opbouw ervan:

Bedragen x € 1.000				
	2026	2027	2028	2029
perspectiefnota 2025	300	600	1.000	1.000
Amendement perspectiefnota 2025	196	196	196	196
Niet ingevulde taakstellingen	496	796	1.196	1.196

5.7 Onttrekkingen en stortingen algemene reserve

Om een sluitend meerjarenperspectief met een saldo van € 100.000 te presenteren zijn voor de jaarschijven 2026 t/m 2029 middelen gestort in de algemene reserve. Voor die jaren gaat dit om een storting van respectievelijk € 0,8 miljoen, € 2 miljoen, € 2,3 miljoen en € 0,9 miljoen in de algemene reserve. Er worden geen onttrekking aan de algemene reserve gedaan daarom zijn de rentelasten van 4% hier niet van toepassing.

5.8 Algemene reserve

Bedragen x € 1.000

Ontwikkeling Algemene reserve	2025	2026	2027	2028	2029
Algemene reserve (stand per 1/1)	20.857	24.842	24.697	21.561	21.605
Stortingen:					
Verrekening meerjarenperspectief begroting 2023	4.787				
Verrekening meerjarenperspectief begroting 2024	2.100	1.700	500		
Verrekening meerjarenperspectief perspectiefnota 2025		1.200	1.100	900	
Verrekening meerjarenperspectief begroting 2025	3.800	3.500	3.000		
Voorlopig rekeningresultaat 2024	3.721				
Totaal stortingen	14.408	6.400	4.600	900	-
Onttrekkingen:					
Verrekening meerjarenperspectief perspectiefnota 2023		-800			
Voorstellen begroting 2023	-848	-760			
Aanmeldingen perspectiefnota 2024	-50	50	50		
Verrekening meerjarenperspectief perspectiefnota 2024	-200	-2.300	-1.800		
Voorstellen programmabegroting 2024	-1.406				
<i>Perspectiefnota 2025:</i>					
Aanmeldingen	-4.728	-1.291			
Inzet 10% vrij aanwendbare reserve		-626			
Storting reserve kapitaallasten	-4.329				
Verrekening meerjarenperspectief	-2.300				
Amendement	-31				
<i>Programmabegroting 2025-2028:</i>					
Inzet 10% vrij aanwendbare reserve		-851	-1.459	-1.016	
Storting reserve kapitaallasten	4.736		-5.816		
Verrekening meerjarenperspectief				-1.200	
<i>Amendementen Programmabegroting 2025-2028:</i>					
Aanmeldingen	-1.067	-160	-100		
Inzet 10% vrij aanwendbare reserve		127	170	203	
Verrekening meerjarenperspectief	-200	-400	-400	-600	
Totaal onttrekkingen	-10.423	-7.011	-9.355	-2.613	-
Perspectiefnota 2026:					
Incidentele meldingen		-	-	-	-
Inzet 10% vrij aanwendbare reserve		-334	-381	-543	
Verrekeningen meerjarenperspectief		800	2.000	2.300	900
Totaal mutaties AR perspectiefnota 2026	-	466	1.619	1.757	900
Stand per 31 december	24.842	24.697	21.561	21.605	22.505

Aansluiting met de Programmabegroting 2025

Hier wordt de actuele stand van de algemene reserve gepresenteerd, waarbij het uitgangspunt de stand van de algemene reserve per 31 december 2024 van € 20.857.000 conform de jaarrekening 2024 is. Het verschil met de in de programmabegroting 2025 gepresenteerde stand van € 21.236.000 betreft € 379.000. Dit zijn de mutaties in de algemene reserve bij de najaarsrapportage 2024.

Mutaties algemene reserve - stortingen

Bij de jaarrekening 2024 is sprake van een voorlopige resultaatbestemming van ruim € 3,7 miljoen ten gunste van de algemene reserve. Ook zijn de reservemutaties hieronder weergegeven.

Claims/onttrekkingen aan de algemene reserve zetten we apart in een bestemmingsreserve om zo duidelijk in beeld te hebben wat de algemene reserve van De Fryske Marren is. Een specificatie van de verrekening tussen de reserve onderhanden werk en de algemene reserve is verwerkt in bijlage 1 reserves en voorzieningen.

Mutaties algemene reserve - onttrekkingen

Ook de reservemutaties tot en met de programmabegroting 2025 zijn op dezelfde wijze gerubriceerd als de stortingen. De verrekeningen meerjarenperspectief zijn bij eerdere P&C-documenten nodig geweest om sluitende meerjarenperspectieven te kunnen presenteren. Ook de aanmeldingen en de inzet 10% vrij aanwendbare reserve uit eerdere P&C-documenten zijn hier opgenomen.

Mutaties algemene reserve - perspectiefnota 2026

In de algemene reserve zijn naast de inzet 10% vrij aanwendbare reserve (zie 5.5) ook de verrekeningen meerjarenperspectief verwerkt.

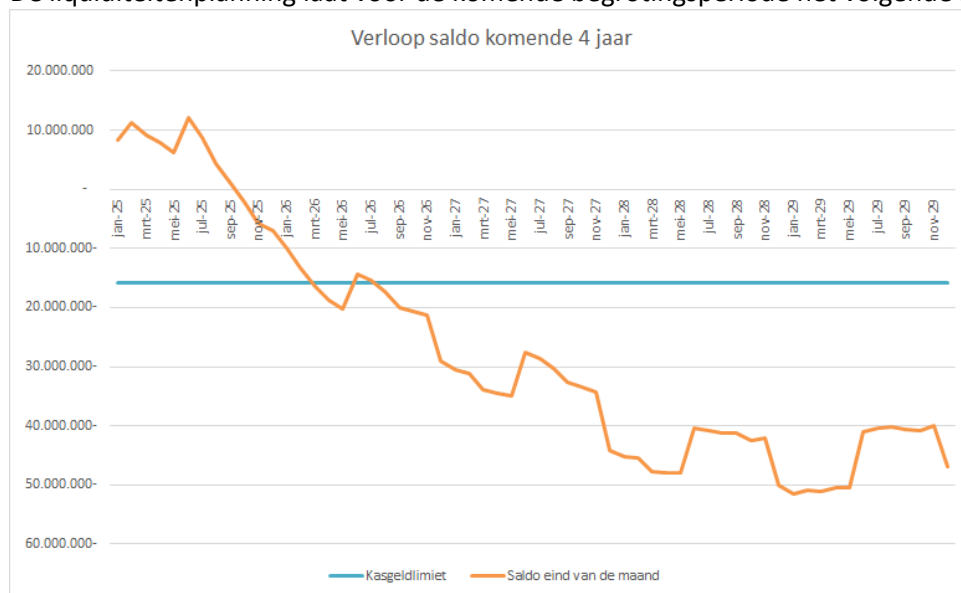
De totale algemene reserve bestaat uit de vrije algemene reserve en de reserve weerstandsvermogen. Op basis van de nota risico's, weerstandsvermogen en kengetallen is bij de jaarrekening 2024 een benodigd weerstandsvermogen berekend van € 8 miljoen.

De totale algemene reserve geeft het volgende beeld:

Bedragen x € 1.000					
Algemene reserves	2025	2026	2027	2028	2029
Vrije algemene reserve	16.842	16.697	13.561	13.605	14.505
Weerstandsvermogen	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000
Totaal algemene reserves	24.842	24.697	21.561	21.605	22.505

5.9 Liquiditeitenplanning

De liquiditeitenplanning laat voor de komende begrotingsperiode het volgende beeld zien.

Hoewel wij al langer verwachtten dat wij een nieuwe langlopende geldlening moeten afsluiten kunnen we dat nog steeds uitstellen. Eind 2024 hebben we veel geld van het rijk ontvangen voor diverse Spuk-regelingen (o.a. de regiodeal). Dit geld gebruiken we als tijdelijk intern financieringsmiddel. De uitgaven vinden veelal gespreid over een aantal jaren plaats. Ook eind 2025 verwachten we weer de nodige rijksmiddelen te ontvangen. Toch zullen we het aantrekken van nieuwe langlopende geldleningen niet lang meer uit kunnen stellen. Een aantal grote investeringen die al langer gepland stonden, zoals de verbouw van Heremastate, komen nu tot uitvoering.

Het aantrekken van nieuwe geldleningen is nog ruimschoots mogelijk. Onze netto schuldquote blijft ruim onder de streefwaarde van categorie B (tussen 90% en 130%) die is vastgelegd in de nota Risicomanagement, weerstandsvermogen en kengetallen. In de jaarrekening 2024 blijft onze netto schuldquote nog onder de 40%. Zelfs al zouden we de uit de liquiditeitenplanning blijkende € 50 miljoen volledig moeten financieren, dan nog blijft de netto schuldquote naar verwachting onder de 70%. Voor meer informatie over de netto schuldquote verwijzen wij naar de genoemde nota en de paragrafen Weerstandsvermogen in de begroting en jaarrekening.

Bijlage 1 Reserves en voorzieningen

Bedragen x € 1.000

Totaaloverzicht	Saldo 1-1-25	Saldo 1-1-26	Saldo 1-1-27	Saldo 1-1-28	Saldo 1-1-29	Saldo 1-1-30
Algemene reserves:						
Algemene reserve	12.857	16.842	16.697	13.561	13.605	14.505
Weerstandsvermogen	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000
Totaal algemene reserves	20.857	24.842	24.697	21.561	21.605	22.505
Bestemmingsreserves:						
Kapitaallasten	7.980	8.643	8.320	13.628	13.156	12.684
Onderhanden werk	12.992	-	-	-	-	-
Totaal bestemmingsreserves	20.972	8.643	8.320	13.628	13.156	12.684
Voorzieningen:						
Personeel	92	-	-	-	-	-
Verlofsparen*	1.054	1.054	1.054	1.054	1.054	1.054
Pensioenen wethouders	5.342	5.265	5.188	5.111	5.033	4.956
Afwikkeling grondexploitaties	291	291	291	291	291	291
Baggeren	602	626	620	594	441	398
Vastgoed	-	612	281	977	311	290
Wegen	4.456	2.705	3.179	3.119	1.301	1.676
Kunstwerken	551	347	345	464	384	660
Openbaar groen	66	136	128	60	140	220
Derdengelden	-	-	-	-	-	-
Egalisatie riolering	2.976	2.516	2.056	1.596	1.136	676
Egalisatie afval	793	393	-	-	-	-
Totaal voorzieningen	16.223	13.945	13.142	13.266	10.090	10.221
Rekeningresultaat	3.721	-	-	-	-	-
Totaal generaal	61.772	47.431	46.160	48.455	44.851	45.410

* Deze voorziening is een gevolg van de CAO afspraken, waarin personeel de mogelijkheid krijgen om verlof te sparen. De post laat voorlopig een constant verloop zien, op basis van ervaringscijfers kunnen we in de toekomst verwachte mutaties meenemen.

Detailoverzicht bestemmingsreserve onderhanden werk

Bedragen x € 1.000

Omschrijving	2025	2026	2027	2028	2029
Stand 1-1	12.992	-	-	-	-
Stortingen:					
Voeding vanuit Algemene Reserve (programmabegroting 2023)	848	760	-	-	-
Voeding vanuit Algemene Reserve (perspectiefnota 2024)	50	-50	-50	-	-
Voeding vanuit Algemene Reserve (programmabegroting 2024)	1.406	-	-	-	-
Voeding vanuit Algemene Reserve (perspectiefnota 2025)	4.728	1.291	-	-	-
Voeding vanuit Algemene Reserve (amendementen perspectiefnota 2025)	31	-	-	-	-
Voeding vanuit Algemene Reserve (begroting 2025) corr huisvesting Balk	-407	-	115	-	-
Voeding vanuit Algemene Reserve (amendementen begroting 2025)	100	160	100	-	-
Totaal stortingen	6.756	2.161	165	0	0
Onttrekkingen:					
Programma 1 - Bestuur en organisatie					
Traject lokale democratie	2	-	-	-	-
Formatie weerbaarheid (programmabegroting 2023) (exclusief overhead)	54	-	-	-	-
Viering 80 jaar vrijheid 2025 (voorjaarrapportage 2024)	74	-	-	-	-
Samenwerkende portalen Kosten (najaarsrapportage 2024)	146	-	-	-	-
Samenwerkende portalen bijdragen (najaarsrapportage 2024)	-146	-	-	-	-
Integrale veiligheid en zorg (programmabegroting 2024)	170	-	-	-	-
Fries taalbeleid (programmabegroting 2024)	59	-	-	-	-
Jeugdparticipatie (perspectiefnota 2025)	51	-	-	-	-
Totaal onttrekkingen programma 1	410	0	0	0	0
Programma 2 - Ruimte					
Aanstellen energicoördinator exclusief overhead (programmabegroting 2023)	48	48	-	-	-
Lemmer, locatie gemeentehuis	253	-	-	-	-
Duurzaamheidsvisie(K)	198	-	-	-	-
Startersleningen marktconsultatie	19	-	-	-	-
Driehoek Joure Zuid (Omgevingsvisie)	164	-	-	-	-
Actualisatie bestemmingsplan Buitengebied	101	-	-	-	-
Kade 5-7 St Nic.	132	-	-	-	-
Invoeren Omgevingswet per 1-1-2023 (res.best. jaarrek. 2021 en progr. begr. 2023)	146	-	-	-	-
Opstellen gemeentelijk monumentenbeleid	40	-	-	-	-
Vervolgaanpak Tûk Wenjen	174	-	-	-	-
Energietransitie De Fryske Marren	227	-	-	-	-
Afronden Delfstrahuizen-west	-80	-	-	-	-
Verhoging budget Ziekten en Plagen in groen (programmabegroting 2023/najaarsrapportage 2024)	-21	-	-	-	-
Transitievisie warmte/Uitvoering warmtetransitie aardgasvrije	1.324	600	-	-	-

dorpen(prog.begr. '23)					
Vervangen brug Slingerak/Huiberweg Langweer voorbereidingskrediet	27	-	-	-	-
Uitvoeringskosten klimaatakkoord meicirculaire 2022	244	-	-	-	-
Resultaatbestemming jaarrekening 2021: kerkenvisie	41	-	-	-	-
Resultaatbestemming jaarrekening 2021: centrale huisvesting	74	-	-	-	-
Herbestemming Blikken Skuorre Sloten	-	-	-	-	-
Build to order	68	-	-	-	-
Aanmelding bestrijding rivierkreeft alsnog honoreren	39	-	-	-	-
Administratief medewerker (excl. overhead) (programmabegroting 2023)	89	46	-	-	-
Vorbereidingskrediet verduurzaming vastgoed (programmabegroting 2023)	295	-	-	-	-
Uitvoering nationale bouw- en woonagenda (programmabegroting 2023)	490	-	-	-	-
Vorbereidingskrediet doorfietsroute Oudehaske (programmabegroting 2023)	23	-	-	-	-
Landbouw transitie (programmabegroting 2023)	16	-	-	-	-
Renovatie groen (programmabegroting 2023)	57	-	-	-	-
Uitwerken groenvisie (programmabegroting 2023)	-4	-	-	-	-
Opstellen basisgeluidemissietaken (programmabegroting 2023)	60	-	-	-	-
Onderhoud en vervanging speeltoestellen (programmabegroting 2023)	120	-	-	-	-
Jaarrekening 2022: voorziening vastgoed (verhoogd bij dec wijz 2024)	1.184	-	-	-	-
Molenweg Oosterzee (voorjaarsrapportage 2023)	335	-	-	-	-
Deelname leadertraject (voorjaarsrapportage 2023)	10	-	-	-	-
Sanering Pasveer 3a Lemmer (voorjaarsrapportage 2023)	60	-	-	-	-
Poeldyk Elahuizen (najaarsrapportage 2024)	177	-	-	-	-
Subsidie groot onderhoud groen (perspectiefnota 2024)	-50	-50	-50	-	-
Vorbereiding Lokaal Isolatie Plan (programmabegroting 2024)	175	-	-	-	-
Erfgoednota (programmabegroting 2024)	150	-	-	-	-
Herstel kademuur Prinsessekader Lemmer (perspectiefnota 2025)	55	-	-	-	-
Uitvoering Wet regie versterking volkshuisvesting en volkshuisvestingsprogramma (perspectiefnota 2025)	500	375	-	-	-
Flowturbines Swimfun (perspectiefnota 2025)	35	-	-	-	-
Driehoek Joure Zuid (perspectiefnota 2025)	100	50	-	-	-
Onderzoek permanente kleine locaties AZC (perspectiefnota 2025)	110	-	-	-	-
Functionele upgrade Doniahal (perspectiefnota 2025)	150	-	-	-	-
Roazebosk (amendement perspectiefnota 2025)	29	-	-	-	-
Zebepad en borden harddraversweg (amendement perspectiefnota 2025)	2	-	-	-	-
Totaal onttrekkingen programma 2	7.386	1.069	-50	0	0
Programma 3 - Economie					
Bijdrage marrekrite (programmabegroting 2023)	-34	-7	-	-	-
Economische Zaken	49	-	-	-	-
Ontwikkeling recreatie en toerisme Tsjûkemar	83	-	-	-	-
Cultuurtoerisme Tsjukemar (progr. 3)	77	-	-	-	-
Programma Recreatie & Toerisme (programmabegroting 2023)	5	-	-	-	-

Toeristische (visitor)data (programmabegroting 2023)	40	-	-	-	-
Aanleg glasvezelnetwerk (programmabegroting 2023)	-10	-	-	-	-
Regio Deal Zuidwest-Fryslân (programmabegroting 2024)	2.500	-	-	-	-
Club van Aanjagers Tsjûkemar (perspectiefnota 2025)	85	-	-	-	-
Uitvoering programma economie (perspectiefnota 2025)	100	100	-	-	-
Capaciteit programma economie (perspectiefnota 2025)	97	97	-	-	-
Totaal onttrekkingen programma 3	2.993	190	0	0	0
Programma 4 - Leefbaarheid en onderwijs					
Onderwijshuisvesting AZC (najaarsrapportage 2024)	5	-	-	-	-
Uitbreiding It Klimmerblêd Sint Nicolaasga	-4	-	-	-	-
Huisvesting verenigingen Balk (prioriteitenlijst)	176	-	-	-	-
Beleidsnotitie sport en bewegen "Scoren door Samenspel" (prioriteitenlijst)	75	-	-	-	-
Resultaatbestemming jaarrekening 2021: onderzoek accommodatiebeleid	0	-	-	-	-
Resultaatbestemming jaarrekening 2021: lokaal cultuuraanbod	1	-	-	-	-
Vorbereidingskrediet sportpark VV Lemmer en CVVO (programmabegroting 2023)	56	-	-	-	-
Projectleider Brûsplak (programmabegroting 2023)	-25	-	-	-	-
Jeugdketenbeleid (programmabegroting 2023)	7	-	-	-	-
Vorbereidingskrediet SV Donia (voorjaarsrapportage 2023)	20	-	-	-	-
Noodfonds (voorjaarsrapportage 2023)	3	-	-	-	-
Sportpark Donia (perspectiefnota 2024)	30	-	-	-	-
Onderwijshuisvesting 2022 (perspectiefnota 2022)	367	-	-	-	-
1-M SISA D23 Lokale bibliotheekvoorziening	9	-	-	-	-
Grootchalig onderhoud sportvelden (programmabegroting 2024)	1	-	-	-	-
Huisvesting sociale, culturele en sportverenigingen Balk (perspectiefnota 2025)	-	-	115	-	-
Tijdelijke huisvesting scholen Sint Nicolaasga (perspectiefnota 2025)	369	369	-	-	-
Faciliteren huisvesting sportpark SV Donia (perspectiefnota 2025)	1.287	-	-	-	-
Groot onderhoud sportvelden (perspectiefnota 2025)	63	-	-	-	-
Begrotingssubsidie culturele instellingen (perspectiefnota 2025)	140	-	-	-	-
Ontzameltraject museale collectie (amendement begroting 2025)	100	160	100	-	-
Totaal onttrekkingen programma 4	2.678	529	215	0	0
Programma 5 - Sociaal Domein					
Opgroeien in een Kansrijke Omgeving (OKO) (programmabegroting 2023)	25	25	-	-	-
Huisvestingsoplossingen statushouders	24	-	-	-	-
Vluchtelingendossier	12	-	-	-	-
AED (programmabegroting 2023)	34	-	-	-	-
Meerkosten Oekraïne sociaal domein (najaarsrapportage 2024)	55	-	-	-	-
Integraal Zorgakkoord / Gezond en Actief Leven Akkoord (voorjaarsrapportage 2023)	9	-	-	-	-
Participatie (meicirculaire 2024)	113	-	-	-	-
Regie en ondersteuning inwoners bij re-integratie (programmabegroting 2024)	311	-	-	-	-

Aanjager inclusie (programmabegroting 2024)	138	-	-	-	-
Aanvalsplan armoede (programmabegroting 2024)	1.337	-	-	-	-
Programmaged sociaal domein (perspectiefnota 2024)	166	-	-	-	-
Regiesysteem sociaal domein (perspectiefnota 2024)	162	-	-	-	-
Taal voor ontheemden uit Oekraïne (voorjaarsrapportage 2024)	-0	-	-	-	-
Outreaching jongerenwerk (voorjaarsrapportage 2024)	308	-	-	-	-
Bijdrage Sociaal Domein Fryslân - Jeugdzorg - gecertificeerde instellingen (perspectiefnota 2025)	504	-	-	-	-
Statushouders begeleiden bij inburgering (perspectiefnota 2025)	300	300	-	-	-
OKO (perspectiefnota 2025)	50	-	-	-	-
Ketenaanpak valpreventie (perspectiefnota 2025)	73	-	-	-	-
Ketenaanpak overgewicht en obesitas (perspectiefnota 2025)	42	-	-	-	-
Totaal onttrekkingen programma 5	3.662	325	0	0	0
Algemene dekkingsmiddelen					
I-bewustzijn	47	-	-	-	-
Project garantiebanen	21	-	-	-	-
Flankerend beleid zero base	69	-	-	-	-
Digitale dienstverlening/Doorontwikkeling dienstverlening (programmabegroting 2023)	48	38	-	-	-
Digitale dienstverlening	142	-	-	-	-
Overhead (programmabegroting 2023)	10	10	-	-	-
Totaal onttrekkingen Algemene dekkingsmiddelen	337	48	0	0	0
Overige nog niet in programma's verwerkt					
Storting voorziening vastgoed 2023 omgezet in storting res OHW (verhoogd bij dec wijz 2024)	2.281	-	-	-	-
Totaal overige	2.281	0	0	0	0
Totaal onttrekkingen	19.748	2.161	165	0	0
Stand 31-12	0	0	0	0	0